

‘Gewoon doorgaan’

De invloed van Roze Zaterdag 1982 op de emancipatie van
homoseksualiteit in de publieke ruimte

Susan Brunsting
10297197

Susanbrunsting@gmail.com
Masterscriptie Publieksgeschiedenis
Begeleider: Jouke Turpijn
Tweede Lezer: Bram Mellink
20.005 woorden
30 juni 2021

Voorkant: 'Flikker op! Rellen op Roze Zaterdag 1982', zonder datum, website *Andere Tijden*.
<https://www.anderetijden.nl/aflevering/709/Flikker-op> (29 juni 2021).

Inhoud

Inleiding	4
Roze Zaterdag 1982: de aanloop en de uitbarsting	8
Antihomoseksueel geweld in de jaren tachtig	22
De erfenis van Amersfoort	40
Conclusie	58
Bibliografie	62
Met dank aan	74

Inleiding

Op 26 juni 1982 was Amersfoort het toneel van een ongekeerde uitbarsting van antihomoseksuele sentimenten. Lokale jongeren botsten met de homodemonstranten van Roze Zaterdag. De aanwezige demonstranten bleven met een gevoel van weerloosheid en vernedering achter. Amersfoort toonde aan dat het met de publieke manifestatie van homoseksualiteit nog niet zo goed gesteld was. Het betekende ook het begin van een bewustwordingsproces. Antihomoseksueel geweld werd serieuzer genomen en ook de overheid begon langzaam in te zien dat vrijelijk in de openbaarheid kunnen leven een essentieel onderdeel is van volwaardig burgerschap. Roze Zaterdag 1982 werd dus ook een katalysator voor verandering en emancipatie van de homobeweging in de publieke ruimte.

Eigenlijk zijn er twee verhalen over Amersfoort te vertellen. Er is het verhaal van toen en het verhaal van nu. Twee recente televisieprogramma's belichamen beide verhalen. Ten eerste is er de *Andere Tijden* aflevering 'Flikker Op!' uit 2017. Deze aflevering beschrijft de gebeurtenissen van 26 juni 1982 en laat een aantal aanwezigen van beide kanten aan het woord: zowel de homodemonstranten als de rellende jongeren. Ten tweede is er *De Roze Revolutie* uit 2021. Hierin duikt Michiel van Erp in het lhbt+-gemeenschap van Nederland. Hij brengt de gemeenschap in kaart aan de hand van vier thema's: protest, solidariteit, lettersoep en vrijheid.¹ Natuurlijk komt de geschiedenis van lhbt'ers in Nederland aan bod, maar de tegenwoordige tijd staat centraal in *De Roze Revolutie*.

Deze scriptie beslaat eigenlijk het tijdvak tussen beide programma's. Ik begin bij de gebeurtenissen van 26 juni 1982 om uit te komen bij de huidige samenleving zoals Michiel van Erp die verslaat. Een samenleving waarin er op de Nederlandse Publieke Omroep een programma over lhbt+-gemeenschap, -geschiedenis en -activisme te zien is. Ik onderzoek in deze scriptie welke rol Roze Zaterdag 1982 heeft gespeeld in de totstandkoming van de huidige situatie: een Nederland waarin er plaats is voor homoseksualiteit in de publieke ruimte.

Waarom dan die publieke ruimte? In mijn opinie is het belangrijk dat mensen zichzelf kunnen zijn in alle openbaarheid. Iedereen heeft het recht om de publieke ruimte te betreden als zijn authentieke zelf. Voor mij als lesbische vrouw is dat belangrijk, maar voor ook voor mensen met andere levensovertuigingen dan de mijne vind ik dat van belang. Juist de openbaarheid van homoseksualiteit, het publiekelijk uit te kunnen komen voor je geaardheid,

¹ 'De Roze Revolutie', zonder datum, website VPRO. <https://www.vpro.nl/programmas/de-roze-revolutie.html> (27 juni 2021).

is het toonbeeld van echte acceptatie. Men kan zeggen niks tegen homoseksualiteit te hebben zolang homoseksuele mensen het maar binnenshuis houden. Dan is er dus sprake van schijntolerantie en geen echte acceptatie. Daadwerkelijke acceptatie begint met zichtbaarheid. Onder zichtbaarheid vallen ook herkenningpunten als het Homomonument, straatnamen of een regenboogvlag aan het gemeentehuis. Plaatsen die laten zien dat lhbt+’ers er welkom zijn, dat ze er altijd zijn geweest en dat de publieke ruimte ook van hen is.

Het is dus interessant om te bekijken hoe de ontwikkeling van openlijke manifestatie van homoseksualiteit in Nederland is verlopen. Hoe werd er in de tijd van Roze Zaterdag 1982 gereageerd op homoseksualiteit in de publieke ruimte? Amersfoort is hiervoor een mooi beginpunt. Het symboliseert namelijk een moment in de tijd en ruimte waar die openlijke manifestatie van een groep homoseksuele mensen keihard afgestraft werd. Zichtbaarheid kon dus leiden tot een heftige tegenreactie. Dit heeft de homoseksuele bevolking van Nederland niet terug in de kast geduwd, ik ben daar het levende bewijs van. Wat heeft het dan wel opgeleverd?

In drie hoofdstukken poog ik dit te onderzoeken. Mijn eerste twee hoofdstukken betreffen het verhaal van de jaren tachtig. Hoofdstuk één bevat een korte geschiedenis van de homobeweging in Nederland en geeft vervolgens een beschrijving van die notoire Roze Zaterdag. Deze historische context is nodig om de Nederlandse homo-emancipatie te begrijpen met Amersfoort als belangrijk breekpunt. In het tweede hoofdstuk analyseer ik antihomoseksueel geweld in het Nederland van de jaren tachtig aan de hand van de beschikbare kranten op Delpher en uitgaven van de homobeweging zelf. Ten slotte bevat het derde hoofdstuk het verhaal van nu. Want wat hebben de gebeurtenissen van Roze Zaterdag 1982 eigenlijk teweeggebracht? Wat hebben de Nederlandse overheid en de Amersfoortse gemeente gedaan om homoseksuele burgers te beschermen? Dit zal ik onder andere analyseren door middel van interviews met aanwezigen. Ik vond het belangrijk om, naast alle beschikbare bronnen en literatuur, de activisten zelf aan het woord te laten, want een emancipatiehistorie is gebaat bij verhalen van de mensen die het heetst van de strijd hebben meegemaakt.

Dat de geschiedenis van de homobeweging en -emancipatie in Nederland pas relatief kort onderzocht wordt heeft natuurlijk alles te maken met taboes. Homoseksualiteit bevond zich lang in de taboesfeer en zodoende werd er weinig aandacht aan besteed door historici. Gert Hekma kan eigenlijk gezien worden als de aartsvader van de Nederlandse homogeschiedenis. Hij is de auteur van *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd*, het grootste overzichtswerk van onze nationale homogeschiedenis. Dit boek

stamt echter uit 2004. In mijn derde hoofdstuk ga ik eigenlijk verder waar Hekma's boek is geëindigd. Hekma snijdt in *Homoseksualiteit in Nederland* het onderwerp 'openbaarheid' van homoseksualiteit aan, aangezien homoseksualiteit zich altijd bevindt op het grensgebied van privésfeer en publieke ruimte. In mijn scriptie zal homoseksualiteit in de openbaarheid en de reactie daarop centraal staan.

Mijn initiële idee voor deze scriptie was om de mythes omtrent Roze Zaterdag '82 te analyseren. In veel van de publicaties over homo-Nederland wordt deze dag genoemd als belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van homoseksualiteit. Daarom verbaasde het me dat die dag *an sich* eigenlijk nauwelijks was onderzocht. Een analyse van mythes is lastig als er vrijwel geen mythes zijn omdat de gebeurtenis nauwelijks onderzocht is. De enige mythe die ik vond was dat Amersfoort de Nederlandse Stonewall zou zijn.² Bij Stonewall stonden homo's en politie lijnrecht tegenover elkaar, bij Amersfoort beschermde de politie de homodemonstranten juist. Stonewall staat in het collectieve geheugen gegrift, Amersfoort niet. Conclusie: Amersfoort is niet de Nederlandse Stonewall. Dat was een korte scriptie geweest. Maar het gebrek aan onderzoek was wel interessant, want iemand moest Roze Zaterdag 1982 gaan onderzoeken. Waarom ging ik dat niet zelf doen?

Aangezien ik onderdeel ben van de lhbt+-gemeenschap worstelde ik soms met mijn eigen standplaatsgebondenheid. Ik heb een sterke mening over hoe ik vind dat de samenleving eruit zou moeten zien die is ingegeven door mijn eigen lesbische identiteit. Hierdoor was ik bang dat mijn scriptie te gekleurd zou worden. Maar neutraliteit is ook geen vereiste bij een emancipatiegeschiedenis. Mijn standplaatsgebondenheid heeft me soms juist geholpen. Doordat ik *queer* ben, net als de mensen die ik interviewde, maakte dat het contact makkelijker. Ondanks het leeftijdsverschil hadden we gedeelde ervaringen; dat verbindt altijd. Ik denk ook dat het automatisch meer vertrouwen gaf dat ik zorgvuldig om zou gaan met het onderwerp en de gevoeligheden die daarbij kwamen kijken.

Een van deze gevoeligheden die ik hier wil benoemen is de verscheidenheid van de lhbt+-gemeenschap. Die bestaat uit meer dan slechts homoseksuele mannen en lesbische vrouwen. Uiteraard zijn er bepaalde nuances die in deze scriptie niet altijd naar voren komen. Ik heb me gebaseerd op contemporaine bronnen en hierin draaide het (helaas) slechts om de verhalen van bepaalde groepen. De ervaringen van transgender personen komen in deze bronnen niet terug. Om deze reden heb ik me toegespitst op een binaire categorisering. Ook

² Andrew D. J. Shield, 'The Legacies of the Stonewall Riots in Denmark and the Netherlands', *History Workshop Journal* 89 (18 januari 2020) 202.

heb ik voor de leesbaarheid de keuze gemaakt om niet overal de definiëring uit te breiden van homoseksuele mannen naar homoseksuele/biseksuele mannen of gewoon mannen die seks hebben met mannen. Hetzelfde geldt voor lesbische vrouwen in plaats van lesbische/biseksuele vrouwen en vrouwen die seks hebben met vrouwen. Onder de termen homoseksuele mannen en lesbische vrouwen schaar ik dus iedereen die homoseksuele of lesbische contacten aangaat. Dit is niet gebeurd om groepen mensen uit te sluiten, slechts om mijn scriptie leesbaar te houden. Ik kom hier op hoofdstuk drie op terug.

Ten tijde van Roze Zaterdag 1982 was de homobeweging ook een gevarieerde beweging, hoewel het een ander soort fragmentatie was dan we vandaag de dag veelal zien. Van gematigd tot radicaal, van homo tot lesbisch, er was een verscheidenheid aan lokale en nationale organisaties die allemaal andere ideeën hadden over hoe de emancipatie eruit moest zien en wat de speerpunten waren. Toch vonden deze belangenbehartigers elkaar elk jaar voor de organisatie van Roze Zaterdag. Ze wisten allemaal: acceptatie begint bij zichtbaarheid.

Roze Zaterdag 1982: de aanloop en de uitbarsting

Op zaterdag 26 juni 1982 stroomde Amersfoort vol met 4000 demonstranten; het was Roze Zaterdag, de jaarlijkse homodemonstratie.³ Na drie keer Roze Zaterdag in Amsterdam werd er na 1980 gekozen voor demonstraties in de ‘provincie’. De hoofdstad was inmiddels wel wat gewend en elders konden ze wel een lesje homo-emancipatie gebruiken.⁴ Met spandoeken waarop de slogans ‘hetero opgevoed, flikker durven zijn’ en ‘hetero opgevoed, lesbies durven zijn’ geschreven stonden, verzamelden de demonstranten zich op drie punten in de stad. Vanuit die punten zouden drie stoeten met homo’s en lesbiennes richting het Lieve Vrouwekerkhof lopen waar ze elkaar zouden ontmoeten.⁵ Daar zou een middag vol speeches over homo-emancipatie en optredens plaatsvinden want het doel van de demonstratie was aandacht vragen voor het hetero-karakter van de samenleving en specifiek van het onderwijs. Het onderwijs kan namelijk een bepalende rol spelen in de emancipatie van de openbare manifestatie van homoseksualiteit. Vervolgens zou de dag een muzikaal einde krijgen in theater De Flint. Vol goede moed en ludieke leuzen begonnen de demonstranten aan hun weg.

Wat een vreedzame dag had moeten worden, ontaardde in de grootste uiting van geweld tegen homo’s en lesbiennes die Nederland ooit had gezien. Lokale jongeren gooiden met levende maden en eieren, volgens sommige bronnen zelfs met vuurwerk, en scholden de demonstranten uit. Er zouden uiteindelijk vijf homodemonstranten in het ziekenhuis belanden en er werden meerdere reischoppers gearresteerd.⁶ Deze uitbarsting van geweld tegen homoseksuelen was nog nooit op zo’n schaal voorgekomen in Nederland en zou ook nooit meer herhaald worden.⁷

Hoe had het zo ver kunnen komen? De homobeweging was sinds de Tweede Wereldoorlog langzaam maar zeker meer op de voorgrond getreden. Het momentum van andere sociale bewegingen had ook de homobeweging niet onberoerd gelaten. Dit begon zich eind jaren zeventig te uiten in grote homodemonstraties. In dit hoofdstuk zal ik analyseren wat er voorafging aan Roze Zaterdag 1982, zowel binnen Nederland als binnen de homobeweging, en wat er op de dag zelf gebeurde.

³ ‘Jongelui verstoren homo-bijeenkomst in Amersfoort’, *De Leeuwarder Courant* (28 juni 1982) 4.

⁴ ‘Flikker Op!’ *Andere Tijden* seizoen 18 aflevering 21 (27 mei 2017) 1:56.

⁵ Maurice van Lieshout, ‘De slag om het Lieve Vrouwekerkhof’, *Oud Utrecht* (juni 2010) 93.

⁶ ‘Homo-manifestatie eindigt met ongeregdheden’, *De Volkskrant* (28 juni 1982) 2.

⁷ Tot op het moment van schrijven is het nog niet voorgekomen.

De individualisering van de Nederlandse samenleving

Het Nederland van de vroege jaren tachtig was een land beïnvloed door het idealisme van de jaren zestig en zeventig. De invloed van verscheidene protestbewegingen had zijn sporen nagelaten in het publieke leven. ‘De na-oorlogse protestgeneratie zag nieuwe mogelijkheden tot vrijheid en verzette zich tegen conventionaliteit, onechtheid en dwang.’⁸ Onder andere de vrouwenbeweging, de provo’s, de studentenprotesten en de krakers hadden de status quo in Nederland flink opgeschud.⁹ De jaren zestig stonden symbool voor ‘het blakende en overrompelende zelfvertrouwen van een generatie die ervan overtuigd was de wereld opnieuw te kunnen laten beginnen.’¹⁰

Hierop volgden de jaren zeventig, volgens socioloog J. Peters luidden die de individualisering van de Nederlandse samenleving in. ‘De waardigheid van het individu, het verlangen naar autonomie en zelfontplooiing, en het recht op een eigen privé-leven, waarin men kan doen en laten wat men wil, worden steeds sterker benadrukt.’¹¹ Deze individualisering begon volgens Peters in de tweede helft van de jaren zeventig. Kenmerkend zijn: ‘een toenemend hedonisme’ en de afnemende bereidheid van Nederlanders om bij te dragen aan collectieve voorzieningen waarvan men niet zelf profiteert.’¹² Een sentiment dat werd geëchood door John Jansen van Galen in de kersteditie van Haagse Post in 1979. Hij gaf deze nieuwe ontwikkeling een naam: het ik-tijdperk. Deze houding staat in sterk contrast met de strijdvaardigheid van de jaren zestig: ‘De protestgeneratie moest snel een baan vinden. Dus gingen Sartre en Marcuse de boekenkast in en werd het stil op straat.’¹³

De economische bloei die de voorgaande jaren kenmerkte stagneerde, er ontstond een oliecrisis en het nieuwe decennium begon met een economische crisis.¹⁴ De werkloosheid was hoog, vooral onder jongeren, en het vertrouwen in de politiek was laag. Volgens Peters droegen deze ontwikkelingen bij aan de individualisering van de samenleving. Een van de getroffen jongeren waarschuwde ‘dat er ‘een hele generatie werklozen’ zou ontstaan, die nooit geleerd had om sociaal te denken en die alleen ‘voor zichzelf’ opkwam.’¹⁵ Hoewel Peters de individualisering voornamelijk negatief lijkt te vinden, was het juist door die nadruk

⁸ J. Peters, *Individualisering en secularisering in Nederland in de jaren tachtig. Sociologie als contemporaine geschiedschrijving* (Nijmegen 1993) 1.

⁹ Saskia E. Wieringa, ‘Imitatie en transformatie: Een verkenning van actierepertoires en protestculturen in de lange jaren zeventig’, *Alles kon Anders* (Amsterdam 2006) 11.

¹⁰ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995) 266.

¹¹ Peters, *Individualisering en secularisering in Nederland in de jaren tachtig*, 4 – 5.

¹² *Ibidem*, 2.

¹³ *Ibidem*, 1.

¹⁴ Jouke Turpijn, *80's dilemma. Nederland in de jaren tachtig* (Amsterdam 2011) 118.

¹⁵ *Ibidem*, 137.

op zelfontplooiing en de waardigheid van het individu tijdens het ik-tijdperk dat de homobeweging momentum kon krijgen. Want homo's en lesbiennes begonnen het recht op zelfontplooiing op te eisen en te strijden voor hun plek in de maatschappij. In de woorden van John Jansen van Galen: 'Iedereen z'n eigen guerilla.'¹⁶

De homobeweging in Nederland

De homobeweging begon zich al aan het begin van de twintigste eeuw te verenigen. In 1912 werd het Nederlands Wetenschappelijk Humanitair Komitee opgericht. Dit was de eerste homobelangenorganisatie van Nederland, die tot de Tweede Wereldoorlog zou blijven bestaan.¹⁷ Na de Tweede Wereldoorlog ontstond uit de restanten van het NWHK de Shakespeare Club. Deze club had als doeleinden om recreatie te bieden aan homo's (en een enkele lesbienne) en homo-emancipatie te stimuleren. Niet veel later werd de Shakespeare Club omgedoopt tot het Cultureel Ontspannings Centrum en dat was het begin van het COC dat we vandaag de dag nog kennen.¹⁸ In de zestiger jaren profileerde het COC zich steeds meer als een publieke organisatie. Wat begon als een mogelijkheid om met gelijkgestemden onder elkaar te zijn, ontpopte zich tot de publieke spreekbuis van de homobeweging. Volgens historicus Gert Hekma werd het COC 'een massabeweging die in alle openbaarheid opereerde.'¹⁹

Met de *coming out* van COC-voorzitter Benno Premsele in 1964 op televisie werd homoseksualiteit ook voor het grote publiek zichtbaar.²⁰ In *Achter het nieuws* was Benno Premsele herkenbaar in beeld met naam en toenaam als directeur van het COC. Dit was ongekend. Gerard Reve had het jaar daarvoor al openlijk op tv over zijn homoseksualiteit gesproken, maar Benno Premsele's tv-verschijning staat toch in de collectieve herinnering gegrift als de eerste publiekelijke *coming out*. Waarom dit zo is, is onduidelijk. Misschien gold er toch een andere standaard voor schrijvers dan voor het 'gewone' volk. Buiten kijf staat dat in een tijd waarin homoseksualiteit nog als een psychische kwaal gezien werd, een openlijke *coming out* vrij radicaal was. Dit duiveltje wilde niet meer terug in zijn doosje en er volgden meer tv-optredens van mensen die openlijk voor hun homoseksualiteit uitkwamen.

¹⁶ John Jansen van Galen, *Het Ik-Tijdperk* (Utrecht 1980) 15.

¹⁷ Gert Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004) 70.

¹⁸ Ibidem, 100-101.

¹⁹ Ibidem, 114.

²⁰ 'Homo-emancipatie op radio en tv', 21 november 2016, website *Andere Tijden*.

<https://www.anderetijden.nl/artikel/415/Homo-emancipatie-op-radio-en-tv> (10 november 2020).

Naast enkele prominenten op tv, werden homoseksuelen ook in het algemeen meer zichtbaar. In 1969 vond de eerste homodemonstratie plaats in Den Haag. Hier kwamen (voornamelijk) jonge homo's en lesbiennes bijeen om te demonstreren tegen artikel 248bis waarin stond dat de minimumleeftijd voor seks tussen twee mensen van hetzelfde geslacht eenentwintig was, terwijl die leeftijd voor heteroseks lager lag.²¹ In 1971 werd dit inderdaad afgeschaft. Langzaam ontstond er een beweging die pleitte voor de acceptatie en integratie van homoseksuelen in de Nederlandse samenleving. Het COC nam hierin het voortouw. Zichtbaarheid was het begin van dit proces, maar zoals ook door Amersfoort zou blijken: toegenomen zichtbaarheid was niet hetzelfde als toegenomen acceptatie.

Tijdens de jaren zestig ontstond er ook een radicalere stroming in de homobeweging. Er waren (veelal jonge) homo's en lesbiennes die vonden dat het probleem met homoseksualiteit niet lag bij homo's en lesbiennes zelf, maar bij het heterokarakter van de maatschappij waarin iedereen opgroeide. Zij verenigden zich in de Federatie van Studenten Werkgroepen Homoseksualiteit en Nieuw Lila.²² Volgens deze groepen was homoseksualiteit dus niet een psychisch probleem, maar een sociaal probleem.²³ Het gedachtegoed van de radicalere stroming sluit direct aan bij de doeleinden van de demonstranten op die noodlottige Roze Zaterdag in de 1982, want ook zij pleitten tegen de heterosamenleving. Wellicht waren deze radicale homo's en lesbiennes van de jaren zestig hun tijd een aantal jaar te ver vooruit. Het gedachtegoed dat een samenleving gericht op heteroseksualiteit niet vanzelfsprekend de norm hoefde te zijn, werd niet breed geaccepteerd. De voorzichtige assimilatie van het COC, waar deze groepen zich tegen afzetten, kon op meer steun rekenen.

Ook de jaren zeventig telden meer van dit soort radicale bewegingen. Rooie Flikkers, Paarse September, Lesbian Nation en Flickerfront vonden dat de assimilatie-politiek van het COC niet ver genoeg ging.²⁴ Paarse September richtte zich tot de vrouwenbeweging die volgens hen heteroseksualiteit niet genoeg analyseerde en tot de homobeweging die te vrouwonvriendelijk was.²⁵ De Rooie Flikkers zetten zich af tegen de heterosamenleving en alle restrictieve normen die daarbij hoorden. Assimilatie was niet het doel, maar emancipatie van homoseksualiteit met daarin ruimte voor het hele spectrum van de homogemeenschap,

²¹ Edwin Kreulen, 'Het is 50 jaar na het eerste homoprotest: 'Ik zie weer een overheid als zedenmeester'', 21 januari 2019, website *Trouw*. <https://www.trouw.nl/nieuws/het-is-50-jaar-na-het-eerste-homoprotest-ik-zie-weer-een-overheid-als-zedenmeester~b1e76370/> (13 november 2020).

²² Tim ter Meulen, 'Integratie door confrontatie: studenten en het COC 1968 – 1971', *Groniek* jr. 16 no. 77 (1982) 1.

²³ Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 118.

²⁴ *Ibidem*, 147.

²⁵ Maaïke Meijer, 'Paarse September: Een lesbische guerrilla, 1971 – 1974', *Alles kon anders* (Amsterdam 2006) 133.

inclusief openbare seks en andere rafelranden. Deze ideeën gingen verder dan de integratie waar het COC naar streefde; ze betroffen een volledige herstructurering van de samenleving.

Deze fragmentatie binnen de homobeweging past binnen het model van de *new social movements* van socioloog en historicus Charles Tilly. Volgens Tilly worden sociale bewegingen vaak onterecht als een gelijkgezinde groep gezien terwijl ze in werkelijkheid veel pluriformer zijn. Hij beschrijft sociale bewegingen als volgt: ‘a social movement consists of a sustained challenge to powerholders in the name of a population living under the jurisdiction of those powerholders by means of repeated public displays of that population’s numbers, commitment, unity, and worthiness.’²⁶ Dit is een vrij abstracte beschrijving, maar sociale bewegingen zijn volgens Tilly dan ook abstracter dan ze veelal worden weergegeven. Tilly’s definitie van sociale bewegingen focust zich vooral op het uitdagen van de machthebbers. Dit hoeft niet door een uniforme groep te zijn, om toch onderdeel te zijn van dezelfde beweging. In het geval van de homobeweging werd het COC vaak als synoniem gezien met de homobeweging. De radicale bewegingen die zich vocaal begonnen te maken zijn een weergave van de pluriformiteit van de homobeweging. Het COC was slechts één stem in deze beweging in plaats van dé beweging. Hoewel het COC lange tijd het gezicht was geweest van de homo-emancipatie, waren er steeds meer radicalere geluiden te horen.

Het is dus incorrect om de homobeweging te beschrijven als een groep van gelijkgestemden. Socioloog Jan-Willem Duyvendak beschrijft dat de homobeweging een subjectieve beweging is, waardoor het logisch is dat er een bepaalde groepering rondom identiteit plaatsvindt.²⁷ Het is namelijk een sociale beweging gericht op de gedeelde identiteit van mensen, hierdoor kan het voorkomen dat deze mensen als grote groep gezien worden. Echter waren er binnen de beweging ook veel onderlinge verschillen: het gematigde COC had weinig gemeen met bijvoorbeeld de Rooie Flikkers, toch maakten ze allemaal onderdeel uit van dezelfde beweging. Daarnaast hadden lesbische vrouwen, transgender personen of zwarte homomannen te maken met een andere vorm van discriminatie dan bijvoorbeeld witte heteromannen.

Het weergeven van de homobeweging als een gelijkgestemde groep is dus incorrect, maar dient wel een bepaald doel. Het verleent de beweging namelijk legitimiteit. De homobeweging is dus een sociale beweging die zowel intern als extern gericht is. Intern ligt

²⁶ Charles Tilly, ‘Social Movements as Historically Specific Clusters of Political Performances’, *Berkeley Journal of Sociology* vol. 38 (1993-1994) 7.

²⁷ Jan Willem Duyvendak, *De Verzuiling van de homobeweging* (Amsterdam 1994) 27.

de nadruk op de groep en alle verscheidenheid die daarin voorkomt. Extern is er een focus op het veranderen van de heteromaatschappij.

Uiteindelijk zou de eerste grote Nederlandse homodemonstratie vanuit de radicale hoek georganiseerd worden, in 1977, naar het beeld van de Amerikaanse Christopher Street Liberation Day.²⁸ Dit is de jaarlijks herhaalde *pride*-demonstratie naar aanleiding van de gevechten met de politie rondom de Stonewall Inn in 1969.²⁹ Ook de demonstratie van '77 sluit aan bij Tilly. Hij spreekt van het *repertoire* van *social movements*. Dit zijn acties die altijd door sociale bewegingen gebruikt kunnen worden door de geschiedenis heen.³⁰ Demonstraties zijn een van de belangrijkste onderdelen van het repertoire van sociale bewegingen. De Nederlandse homobeweging had in 1969 al laten zien dat ze bekend was met dit repertoire en in 1977 werd het voor het eerst op grote schaal toegepast. Hiermee begon een traditie die tot op de dag van vandaag nog plaatst vindt: Roze Zaterdag.³¹

Roze Zaterdag

In eerste instantie begon de demonstratie die bekend zou komen te staan als Roze Zaterdag als een protestactie tegen de Amerikaanse Anita Bryant en haar organisatie *Save Our Children*.³² De conservatief-christelijke Bryant lobbyde in 1977 actief tegen wetgeving die homoseksuelen zou beschermen tegen discriminatie.³³ Dit riep veel weerstand op bij de homoseksuele gemeenschap, zo ook in Nederland. Want ook in Nederland heerste de angst dat er vanuit christelijke hoek pogingen gedaan zouden worden om de vooruitgang weer terug te draaien. Met de aanstelling van meerdere bijzonder conservatieve geestelijken leek de katholieke kerk terug in de kast te gaan.³⁴ Anita Bryant werd het gezicht van antihomoseksueel activisme in de tweede helft van de jaren zeventig. Voormalig parlementariër en homoactivist Coos Huijsen omschreef het heersende gevoel in de homogemeenschap als volgt: 'Het ging immers om mensenrechten, en dan was het urgent dat homo's samen met anderen de homo-emancipatie breed op de publieke agenda konden

²⁸ Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 125 -126.

²⁹ Elizabeth A. Armstrong en Suzanna M. Cragg, 'Movements and Memory: The Making of the Stonewall Myth', *American Sociological Review* vol. 71 no. 5 (2006) 725.

³⁰ Tilly, 'Social Movements', 9.

³¹ Met uitzondering van 2020 vanwege het coronavirus.

³² 'De eerste landelijke 'Pride-mars' in Amsterdam', zonder datum, website *IHLIA*. <https://www.ihlia.nl/portfolio-items/demonstreer/> (17 november 2020).

³³ Tina Fetner, 'Working Anita Bryant: The Impact of Christian Anti-Gay Activism on Lesbian and Gay Movement Claims', *Social Problems* vol. 48 no. 3 (2001) 415.

³⁴ 'Bisschop Gijsen', *Andere Tijden* seizoen 8 aflevering 21 (20 september 2007) 9:20.

plaatsen.³⁵ Als reactie op het anti-homo activisme van Anita Bryant organiseerde Lesbian Nation een demonstratie tegen de Amerikaanse in Amsterdam.

Uit solidariteit met de Amerikaanse homogemeenschap gingen 2000 homo's en (voornamelijk) lesbiennes op zaterdag 25 juni 1977 de straat op.³⁶ Deze identificatie met de Amerikaanse homobeweging gaf de Nederlandse homobeweging meer legitimiteit. Volgens Tilly vergroten *social movements* hun legitimiteit door zich als een eenheid te presenteren.³⁷ De gedeelde geschiedenis geeft het streven van de sociale beweging dan meer gewicht simpelweg omdat het door meerdere mensen over een langere periode wordt gedeeld. De homo-emancipatiebeweging leek door deze actie een mondiale beweging, terwijl er natuurlijk wezenlijke onderlinge verschillen waren. Deze demonstratie liet echter wel zien dat de Nederlandse homobeweging de Amerikaanse in het vizier had. Hoewel deze dag van steunbetuiging aan de Amerikaanse homo's en lesbiennes het begin was van de jaarlijkse traditie die bekend staat als Roze Zaterdag, heette deze protestmars niet zo.

Pas in 1979, na de beruchte uitspraken van bisschop Gijsen, werd er een grote demonstratie georganiseerd in Roermond, de bisschopsstad. De conservatieve bisschop had homo's als tweederangsburgers bestempeld en uitgesloten van de Sacramenten. Dit betekende in de praktijk dat Gijsen vond dat geen plaats was voor homoseksuele mensen in de katholieke kerk.³⁸ De demonstratie tegen de bisschop viel in het paasweekend. Vandaar dat er in 1979 op Witte Donderdag en Goede Vrijdag een Roze Zaterdag volgde.³⁹ Roermond kleurde roze en de Nederlandse homogemeenschap liet zien dat ze zich niet zonder slag of stoot liet beledigen. Overigens wordt de demonstratie tegen Gijsen tegenwoordig beschouwd als een bonus Roze Zaterdag, want ook in juni van datzelfde jaar werd er in Amsterdam weer een protestmars georganiseerd. Vanaf 1979 zou de demonstratie in juni de naam Roze Zaterdag dragen.

De organisatie van de protestmars in Amsterdam was in 1978 door Roze Front overgenomen. Dit was een samenwerkingsverband tussen verscheidene homo- en lesbische actiegroepen met als doel de organisatie van Roze Zaterdag. Na de drie protestmarsen in Amsterdam was besloten om de demonstratie buiten de hoofdstad te laten plaatsvinden, met

³⁵ Coos Huijsen, *Homo politicus: de eerste parlementariër ter wereld die uit de kast kwam* (Amsterdam 2016) 169.

³⁶ 'Massaal protest van homofielen in Amsterdam', *Nieuwsblad van het Noorden* (27 juni 1977) 3.

³⁷ Tilly, 'Social Movements', 16.

³⁸ 'Gijsen, Flikker Op! Wandeling door de tentoonstelling in Centre Céramique', 18 maart 2015 YouTube kanaal *rtvmaastricht*. https://www.youtube.com/watch?v=6lFhlytROmk&ab_channel=rtvmaastricht (16 november 2020) 1:07.

³⁹ 'De bisschop en het ontstaan van Roze Zaterdag', zonder datum, website *IHLIA*. <https://www.ihlia.nl/portfolio-items/gijsen-flikker-op/> (17 november 2020).

als reden dat een openlijke manifestatie van homo's en lesbiennes daar harder nodig was.⁴⁰ Na een relatief vlekkeloze Roze Zaterdag in Den Bosch in 1981, was in 1982 Amersfoort aan de beurt.

Amersfoort, 1982

Amersfoort is een stad aan de rand van zowel de Randstad als de *bible belt*. Als kleine stad bevond Amersfoort zich tussen de twee werelden van universiteitsstad Utrecht en de Veluwe. Begin 1982 was de Keistad aangewezen als groeistad.⁴¹ Dit hield in dat de Rijksoverheid zich actief ging inzetten voor meer wooncapaciteit in de stad onder het mom van het Nationale Ruimtelijke beleid. Om de 'stedelijke en economische ontwikkeling die in West-Nederland plaatsvond ruimtelijk te verplaatsen teneinde een eerlijke verdeling over Nederland te verkrijgen', werden steden als Almere en Amersfoort, plaatsen aan de rand van de Randstad, als groeisteden aangewezen.⁴² Dit betekende dat er in Amersfoort alleen al voor 1990 10.000 woningen bijgebouwd moesten worden om deze spreiding te faciliteren.⁴³ Amersfoort was dus een stad in ontwikkeling. Een locatie die zich uitstekend leende voor de doeleinden van Roze Zaterdag.

De gemeente leek echter niet bepaald enthousiast over de keuze voor hun stad. Roze Front kreeg ten eerste geen vergunning voor de demonstratie, wat werd opgelost door middel van een AROB-procedure; een administratieve rechtszaak.⁴⁴ Vervolgens weigerde de gemeente toestemming te geven om meerdere stoeten vanaf verschillende punten in de buitenwijken van Amersfoort te laten beginnen, omdat de politie niet garant zou kunnen staan voor de veiligheid van de demonstranten. Er werd namelijk gewaarschuwd voor pesterijen en geweld van tegendemonstranten.⁴⁵ Toen dit in de Roze Front vergadering ter sprake kwam, werd hierop gereageerd met: 'gewoon doorgaan.'⁴⁶ Want 'nu zijn we die houding van de politie ondertussen wel gewend.'⁴⁷ De homobeweging stond niet altijd op goede voet met de politie, dus zou de organisatie het standpunt van de gemeente uiteraard geïnterpreteerd kunnen hebben als een smoes om de demonstranten te weren.⁴⁸ Echter zou blijken dat de

⁴⁰ 'Flikker Op!', *Andere Tijden*, 2:02.

⁴¹ Planologisch en Demografisch Instituut, *Groeistad Amersfoort. Enkele aspecten* (Amsterdam 1985) 42.

⁴² *Ibidem*, 7.

⁴³ *Ibidem*, 37.

⁴⁴ Van Lieshout, 'De slag om het Lieve Vrouwekerkhof', 93.

⁴⁵ Pieter Koenders, 'Angst voor Roze Front', *Sek 6* (1982) 8.

⁴⁶ 'Notulen Roze Front 6 juni 1982', Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, archief Roze Front, doos 7, map 7, collectie IHLIA.

⁴⁷ Koenders, 'Angst voor Roze Front', 7.

⁴⁸ In hoofdstuk twee meer over de relatie tussen de homobeweging en de politie.

gemeente Amersfoort het bij het rechte eind had. Verder werd er in de vergadering van Roze Front besproken dat de lokale pers slecht meewerkte.⁴⁹ Het Amersfoortse enthousiasme spatte er dus niet vanaf. Deze tegenslagen motiveerde Roze Front alleen maar meer om de demonstratie juist in Amersfoort te laten plaatsvinden. De reactie van de Amersfoortse pers en gemeente lieten zien dat er veel terrein te winnen was op het gebied van homo-emancipatie.

De organisatie liet zich dan ook niet tegenhouden en ondanks de initiële tegenslagen ging Roze Zaterdag toch van start met drie stoeten. Deze groepen zouden vanaf verschillende punten richting het Onze Lieve Vrouwekerkhof lopen.⁵⁰ Op dit centrale plein stonden podia opgebouwd en zou de manifestatie om drie uur 's middags van start gaan met meerdere optredens tegelijk.⁵¹ De concerten zouden opgevolgd worden door een serieuzer programmaonderdeel. Eerder in 1982 was huishoudschoollerares Toos van de Hurck ontslagen vanwege haar seksualiteit.⁵² Uiteraard stuitte dit op verzet vanuit de homo-emancipatiebeweging. Om deze onvrede te uiten, zou Lineke Roseboom van de homogroep van de Algemene Bond van Onderwijzend Personeel (ABOP) na de optredens een speech geven over het heteroseksuele karakter van het onderwijs.

In de Roze Front brochure werd die focus op het onderwijs uitgelegd: via opvoeding en dus het onderwijs kon er een mentaliteitsverandering plaatsvinden. De versimpelde boodschap van de demonstranten was dus: jong geleerd, oud gedaan. Het thema van de Roze Zaterdag was het hetero-karakter van de opvoeding en de samenleving, waar onderwijs natuurlijk een groot deel van uitmaakt. Homoseksuele mensen zouden zich niet slechts moeten aanpassen aan de heterosamenleving, die mocht zich ook wel een beetje aanpassen aan homoseksuele mensen. De normalisering van homoseksualiteit in het onderwijs zou bijdragen aan de normalisering van homoseksualiteit in het algemeen, dus ook de publieke ruimte. Dit echode de boodschap van de jonge radicalen uit de jaren zestig; niet slechts assimilatie, maar het afzetten van de homo- en lesbische beweging tegen de heterosamenleving was het doel.

Na deze serieuze onderbreking zou het festijn doorgezet worden in theater De Flint. Hier was een avondprogrammering vol muziek, cabaret en theater.⁵³ Als alles goed was

⁴⁹ 'Notulen Roze Front 6 juni 1982', IISG, doos 7, map 7.

⁵⁰ Van Lieshout, 'De slag om het Lieve Vrouwekerkhof', 93.

⁵¹ Roze Front, *Programma Informatie Roze Week 19 – 26 juni 1982*, Archief Eemland, D3755.

⁵² 'Demonstratie homo's tegen geweldpleging', *Het Parool* (2 juli 1982). Er is enige onduidelijkheid of haar naam Toos van de Hurck of Toos van den Hurck is.

⁵³ Roze Front, *Programma Informatie Roze Week 19 – 26 juni 1982*.

gegaan zouden de demonstranten na een drukke dag moe maar voldaan naar huis (of dat van iemand anders) zijn gegaan.

Maar het ging niet goed.

Vanaf het eerste moment was er spanning tussen de homodemonstranten en de Amersfoorters. Voordat de protestmarsen überhaupt van start waren gegaan was er al bonje. Lokale jongeren wachtten de demonstranten op bij hun startpunten, waar de demonstranten vervolgens de huid vol gescholden werden. Ze kregen van alles naar zich toe geslingerd, zowel verbaal als fysiek. De vrouwenstoet werd met eieren bekogeld nog voordat er een stap richting het Onze Lieve Vrouwekerkhof gezet was.⁵⁴ Ook tijdens de protestmarsen door de stad, ondervonden de homo's en lesbiennes een dreigende sfeer.⁵⁵ De lokale bevolking leek zich niet te kunnen vinden in de boodschap van de demonstranten. Meteen na het ontvangen van flyers lieten mensen deze weer op de grond vallen en de afkeur droop van hun gezichten.⁵⁶ Ondanks de vijandige ontvangst hielden de demonstranten de sfeer en de pas erin terwijl ze richting het centrum liepen. Met slogans als 'aap noot pot poot heteronorm idioot' begaven ze zich richting het centrum van Amersfoort.⁵⁷

Ondertussen lieten de relschoppers de homodemonstranten niet met rust; ook zij gingen de stad in. Hier barstte de bom pas echt. Terwijl de proteststoeten richting de stad liepen, werden de podia onklaar gemaakt door jongeren die zich hadden verzameld op het Onze Lieve Vrouwekerkhof.⁵⁸ Dit zorgde ervoor dat het programma vertraging opliep, nog voordat de stoeten op het plein aangekomen waren. Daarnaast had het al gebotst tussen de jongeren en leden van de organisatie die zich op het Onze Lieve Vrouwekerkhof bevonden.

Toen de protestmarsen op het plein arriveerden, ontstond er direct een grimmige sfeer. De homo-demonstranten werden opgewacht door honderden jongeren gewapend met eieren, rotjes en tomaten. Hiermee begon een chaotisch schouwspel. Er ontstonden spreekkoren die over en weer reageerden op elkaar. De demonstranten schreeuwden: 'Amersfoort homostad!' om vervolgens een 'Amersfoort homovrij!' terug te krijgen.⁵⁹ De stemming werd grimmiger en er braken schermutselingen uit tussen de twee groepen waarna de politie besloot zich als barrière tussen de twee groepen op te stellen.⁶⁰ Ondanks de waarschuwingen voor ongeregelheden waren er te weinig agenten om een daadwerkelijk effectieve barrière te

⁵⁴ 'Homo-manifestatie eindigt met ongeregelheden', *De Volkskrant* (28 juni 1982) 2.

⁵⁵ Lucas van der Hut, 'Amersfoorts beleg. Eieren, keien, maden en uien', *Sek* 7 (juli 1982) 4.

⁵⁶ 'Flikker Op!', *Andere Tijden*, 8:28.

⁵⁷ Roze Front, *Programma Informatie Roze Week*.

⁵⁸ Van Lieshout, 'De slag om het Lieve Vrouwekerkhof' 94 – 95.

⁵⁹ *Ibidem*, 95.

⁶⁰ Rob de Vries, *Roze Zaterdag in Amersfoort, 26 juni 1982*, Archief Eemland, DVD 5343, 4:17 – 4:38

maken, dus bleven er kleine aanvaringen plaatsvinden. De politie had bij politiekorpsen in de omgeving om versterking gevraagd. Tot die versterking er daadwerkelijk was, moesten ze met te weinig agenten en zonder overzicht het plein in toom zien te houden. Om dit op te lossen probeerden de agenten de jongeren van het plein af te jagen en ze weg te houden. Hierbij raakte meerdere agenten lichtgewond. Pas toen de versterking er was lukte het de politie om het Onze Lieve Vrouwekerkhof daadwerkelijk hermetisch af te sluiten. De bezoekers van Roze Zaterdag op het plein, de tegendemonstranten buiten. De rust keerde hiermee weer enigszins terug.⁶¹

Toen de tegendemonstranten door de politie verdreven waren, galmden kreten als: ‘we hebben het plein heroverd’ over het Onze Lieve Vrouwekerkhof.⁶² Onder politiebescherming kon de manifestatie verdergaan en het podium werd dan ook weer opgebouwd voor de optredens. Helaas durfden of wilden, op een enkeling na, de muzikale acts de bühne niet meer betreden. Lineke Roseboom betrad nog wel het podium en gaf namens de ABOP-homogroep haar speech over discriminatie in het onderwijs. In een aflevering van *Andere Tijden* zei ze over dat moment op het podium: ‘Hier denk ik dus dat er iemand gaat schieten. Dat gevoel herinner ik me, zo van: ‘Jezus, nou gaan ze nog schieten ook.’’⁶³ Desondanks hield ze haar speech. Een toespraak die door de gebeurtenissen van daarvoor in relevantie was toegenomen: het belang van een mentaliteitsverandering omtrent homoseksualiteit was aangetoond.

Rond etenstijd leek er een wapenstilstand te zijn ontstaan in Amersfoort. Het Onze Lieve Vrouwekerkhof stroomde leeg terwijl de demonstranten de restaurants betraden. Veel van de bezoekers vertrokken naar huis; de lol was er voor hen wel af.⁶⁴ Ook de Amersfoortse jongeren hielden het even voor gezien. Dit bleek echter de stilte voor de storm te zijn, want de bezoekers van Roze Zaterdag kwamen niet als enige op het avondprogramma in theater De Flint af.

Voor het theater stond een grote groep jongeren te joelen naar alle homo’s en lesbiennes die De Flint betraden. De politie had de ingang afgeschermd om de tegendemonstranten buiten te houden.⁶⁵ Zo veranderde theater De Flint in fort De Flint. Binnen ging, ondanks de boze menigte buiten, het programma verder zoals gepland. Zodra mensen De Flint verlieten, werden ze door de politie naar het station, hun auto of hun slaapplek begeleid. De dreiging hing in de lucht en hield tot diep in de nacht aan. Als

⁶¹ Van Lieshout, ‘De slag om het Lieve Vrouwekerkhof’, 96.

⁶² Rob de Vries, *Roze Zaterdag in Amersfoort*, 6:16.

⁶³ ‘Flikker Op!’, *Andere Tijden*, 14:53.

⁶⁴ Van der Hut, ‘Amersfoorts beleg’, 6.

⁶⁵ *Ibidem*, 6.

mensen toch alleen waren, liepen ze gevaar. Aanwezige Leo van Duyvendijk ondervond dit toen hij zich van een groep afsplitste om naar zijn auto te lopen. Een groepje jongeren begon hem onmiddellijk te achtervolgen. Hij draaide zich om en ‘vroeg om een vuurtje. Direct daarop kreeg ik een harde klap tegen m’n mond en viel bewusteloos op straat.’⁶⁶ Hij zou vier dagen in een Amersfoorts ziekenhuis doorbrengen.⁶⁷ Wat een feestelijke avond had moeten worden, was veranderd in een macaber schouwspel.

Reactie in de media

De maandagkranten besteedden in eerste instantie niet gigantisch veel aandacht aan de gebeurtenissen in Amersfoort. *De Volkskrant* schreef een stukje van drie alinea’s op pagina twee. *Het Parool* weidde iets meer uit, maar ook daar was het een kort nieuwsbericht. Meer dan een feitelijke beschrijving van de gebeurtenissen stond er niet, er werd in geen enkele krant over iets anders dan het geweld bericht. Jack van der Wel beschrijft hoe de media van tevoren geen enkele aandacht aan Roze Zaterdag had besteed, pas toen er gewonden vielen werd het interessant.⁶⁸ De doelstellingen van de demonstratie raakten totaal ondergesneeuwd door de sensatie van het geweld.

Communistische krant *De Waarheid* was hierop de grote uitzondering. Op de voorpagina van hun editie van maandag 28 juni 1982 prijkten de titel ‘massale homodemonstratie ondanks hetero-terreur’ en een verklaring van de Communistische Partij Nederland, waarin de partij zich solidair verklaarde met Roze Front.⁶⁹ De Nederlandse kranten hoefden zich uiteraard niet achter een kamp te scharen, maar ze leken ook niet door te hebben wat voor nasleep deze Roze Zaterdag zou krijgen.

Logischerwijs, stonden de media van de homogemeenschap bol met verhalen over Roze Zaterdag. De eerste tien pagina’s van de eerstvolgende editie van *Sek*, het tijdschrift van het COC, werden volledig aan Amersfoort gewijd. In ingezonden brieven en opiniestukken schreven mensen over hun ervaringen en hun onvrede. Onder veel van de deelnemers heerste een gevoel van teleurstelling en vernedering. Ze waren door een paar honderd jongeren volledig overrompeld. In een reactie op de gebeurtenissen schrijven twee *Sek*-lezers: ‘De solidariteit en ‘gay pride’ van 4000 mensen legde het opnieuw af, ja verdwenen als sneeuw voor de zon in confrontatie met een relatief klein groepje’ en ‘als er die zaterdag al iets

⁶⁶ Leo van Duyvendijk, ‘In elkaar geslagen’, *Sek* 7 (1982) 7.

⁶⁷ Van Lieshout, ‘De slag om het Lieve Vrouwekerkhof’, 97.

⁶⁸ Jack van der Wel, *De berichtgeving in de dagbladen over de homo-demonstratie van 26 juni 1982 in Amersfoort* (Amsterdam 1982) 2.

⁶⁹ ‘Massale homodemonstratie ondanks hetero-terreur’, *De Waarheid* (28 juni 1982) 1.

gedemonstreerd is, dan is het onze zwakheid.⁷⁰ Dit gebrek aan solidariteit werd vaker aangehaald. ‘Op de dag van eenheid stond iedereen, temidden van 4000 mede-activisten, alleen tegenover de heteroterreur.’⁷¹ Deze berichten gaven een goed beeld van de bittere nasmaak die veel van de aanwezigen ervaarden. Een roep om solidariteit was dan ook een veelgehoord geluid.

Hoe die solidariteit bereikt moest worden, was niet duidelijk. Is het überhaupt mogelijk om die solidariteit te creëren? De *Van Dale* definieert solidariteit als volgt: ‘door saamhorigheid verbonden.’⁷² Zoals beschreven bestond de beweging uit verschillende organisaties en individuen met uiteenlopende wensen en prioriteiten die een ding gemeen hadden: ze weken af van de heteronorm. De onderlinge verschillen waren zichtbaar in de fysieke presentatie van de demonstratie: de vrouwen wilden een aparte stoet los van de mannen. Hieruit bleek dat er ondanks de gedeelde homo-identiteit toch verschillen waren die erop duiden dat binnen de losse structuur van de homobeweging niet iedereen veel gemeen had met elkaar. Dus waar moest die saamhorigheid dan vandaan komen? In Tilly’s omschrijving van sociale bewegingen als losse structuur van mensen die een vergelijkbaar protest uitten komt de solidariteit uit de gedeelde ‘challenge to powerholders.’⁷³ Dit gold ook voor de homobeweging. Er was genoeg verbinding voor verschillende groepen om samen te komen in het Roze Front, genoeg ‘saamhorigheid’. Het COC en Rooie Flikkers hadden absoluut andere idealen, maar toch stonden ze elk jaar samen op Roze Zaterdag.

De solidariteit die de demonstranten ontbrak, leek meer met individuele en collectieve weerbaarheid te maken te hebben dan met onderlinge solidariteit. De omschrijvingen van de demonstranten die het gevoel hadden er alleen voor te staan, spraken van ‘vernedering, lafheid, bangheid. Zij dom en gevaarlijk, wij bange nichten.’⁷⁴ Die vernedering bleek moeilijk te accepteren. Ook de kwetsbaarheid die de aanwezigen van Roze Zaterdag hadden ervaren, was ze niet in de koude kleren gaan zitten. Vanuit dit gevoel is lhbt-sportclub Tijgertje in Amsterdam ontstaan, want mensen moesten zich kunnen verdedigen als er dreiging was. Wat begon als een samenwerking met het COC om zelfverdedigingslessen voor homo’s en lesbiennes te organiseren, groeide uit tot een veelzijdige sportvereniging die tot op de dag van vandaag bestaat.⁷⁵ De massale manifestatie van homoseksuelen liep tijdens Roze Zaterdag

⁷⁰ Willem Bedijn en Lode Wigtersma, ‘Amersfoort 2’, *Sek 7* (1982) 2.

⁷¹ Dr. Heinrich Pudor, ‘Paal & perk’, *Sek 7* (1982) 8.

⁷² P.A.F. van Veen en Noline van der Sijs, *Etymologisch Woordenboek van Dale* (Utrecht 1989) 699.

⁷³ Tilly, ‘Social Movements’, 7.

⁷⁴ Allard Bekius, ‘Amersfoort 5’, *Sek 7* (juli 1982) 10.

⁷⁵ ‘De naam van het beestje’, zonder datum, website *Tijgertje*. <https://www.tijgertje.nl/tijgertje/ons-verhaal/> (2 december 2020).

1982 uit in een regelrechte ramp die illustreerde dat de publieke ruimte niet voor iedereen even toegankelijk was.

Conclusie

De homobeweging was al sinds de jaren zestig aan het strijden voor meer zichtbaarheid. Deze toegenomen zichtbaarheid uitte zich onder andere in demonstraties. Door de individualisering van de Nederlandse maatschappij was er vanaf de zeventiger jaren er meer ruimte voor zelfontplooiing, dit gaf meer ruimte voor mensen om zich te profileren als homoseksueel. De homobeweging had zich tot het einde van de jaren zeventig vooral in de hoofdstad gemanifesteerd. Om de homo-emancipatie in de rest van het land te bevorderen zou de jaarlijkse Roze Zaterdag niet meer in Amsterdam plaatsvinden, maar elk jaar in een andere stad. Toen de keuze voor Roze Zaterdag 1982 op Amersfoort was gevallen, stuitte Roze Front direct op tegenstand vanuit de gemeente. Omdat het recht op demonstratie nou eenmaal een grondrecht is, kon de dag toch doorgaan. Amersfoort was eigenlijk een stad tussen twee werelden in en op 26 juni 1982 werd het duidelijk dat de homo-emancipatie nog niet voltooid was.

Roze Zaterdag 1982 draaide uit op een strijd tussen de lokale jongeren en de demonstranten. Deze massale manifestatie van homoseksualiteit riep weerzin op bij de Amersfoorters. De jongeren terroriseerden de demonstratie met scheldwoorden, eieren en vuisten. De politie had geen controle over de situatie, dus de dreiging hield tot diep in de nacht aan. Na afloop van de demonstratie voelden veel deelnemers zich kwetsbaar, weerloos en vernederd. Men had het gevoel dat er een gebrek aan onderlinge solidariteit was. De homobeweging was dan ook een gefragmenteerde beweging. Het was een brede sociale beweging waarin ruimte was voor zowel gematigde als radicale stromingen. Deze verschillende groepen vonden elkaar toch elk jaar weer voor de organisatie van Roze Zaterdag. Er was dus wel degelijk een bepaalde onderlinge solidariteit, ondanks de fragmentatie van de beweging. Daarnaast was door Amersfoort gebleken dat er nog een thema was dat zowel homoseksuele mannen als lesbische vrouwen met elkaar verbond: geweld.

Antihomoseksueel geweld in de jaren tachtig

De bittere nasmaak van Amersfoort bleef hangen. In feministisch tijdschrift *Katijf* werd in 1983 een vlammend stuk gepubliceerd getiteld: ‘Een jaar na Amersfoort.’ Hierin werden allerlei misstanden omtrent homoseksualiteit die sinds Roze Zaterdag 1982 hadden plaatsgevonden uiteengezet, met als conclusie: Amersfoort was geen losstaand incident en er was werk aan de winkel.⁷⁶

Onder de aanwezigheid van die Roze Zaterdag was het vuur van strijdvaardigheid alleen maar meer aangewakkerd. Een herhaling moest koste wat het kost voorkomen worden. De gebeurtenissen in Amersfoort hadden de beweging momentum gegeven om het onderwerp aan te kaarten. Zo werd er in 1983 een themadag ‘Homoseksualiteit & agressie’ georganiseerd met bijbehorende bundel essays. De essays waren gericht op ‘het voorkomen van en beter reageren op allerlei vormen van repressie.’⁷⁷ Want geweld tegen homoseksuele mensen was een groter probleem dan slechts Roze Zaterdag 1982. De aandacht van de landelijke media was wel nieuw. Roze Zaterdag was normaliter niet een evenement waarover werd geschreven in de media buiten de homomedia. In 1982 was dat wel anders. Maar had dat blijvende gevolgen of verdween het onderwerp ‘antihomoseksueel geweld’ weer in de vergetelheid na de volgende grote gebeurtenis?

In de homomedia bleef Amersfoort in ieder geval leven. Vooral het thema weerbaarheid bleef in de maanden erna terugkomen. Zoals beschreven in het vorige hoofdstuk, voelden veel demonstranten zich kwetsbaar en onvoorbereid in Amersfoort. Het voelde alsof iedereen er alleen voor stond: ‘Amersfoort 26 juni 1982: het was niet 4000 tegen 300, maar 300 tegen 1 en dat 4000 maal.’⁷⁸ Ook lang na het einde van de demonstratie bleef dit gevoel van kwetsbaarheid hangen. Het COC ging zelfverdedigingslessen organiseren voor iedereen die daar behoefte aan had. Voor sommige homo’s en lesbiennes gingen de zelfverdedigingslessen niet ver genoeg. Zij waren zo geschrokken door Roze Zaterdag dat ze riepen om een hardere lijn. De tijd van vreedzaam protesteren waren voorbij en als zoiets nogmaals zou gebeuren, dan zou de homogemeenschap moeten reageren met tegengeweld.⁷⁹ Voor de voorstanders van deze hardere lijn gold dus: terugvechten. Anderen vonden dat de homobeweging voor demonstraties een eigen ordedienst moest opzetten, aangezien de politie in Amersfoort te langzaam en te weinig in actie kwam.⁸⁰ Ook zij vonden dat de

⁷⁶ Jet Bussemaker, ‘Een jaar na Amersfoort’, *Katijf* vol. 3 no. 15 (juni 1983) 42 – 43.

⁷⁷ ‘Redactioneel’, *Homoseksualiteit & Agressie* (Utrecht 1983) 7.

⁷⁸ CPN-flikkeroverleg, ‘Amersfoort 4’, *Sek* 7 (1982) 10.

⁷⁹ Jan van der Eijk, ‘Pisnijdig’, *Sek* 8 (1982) 6.

⁸⁰ Henk Goeman, ‘Tactische tips’, *Sek* 8 (1982) 7.

homodemonstranten zichzelf moesten kunnen verdedigen, want op de politie hoefde niet gerekend te worden. Amersfoort had op een pijnlijke manier duidelijk waarom Roze Zaterdag de hoofdstad uit was gegaan: het was nog niet overal goed gesteld met de homo-acceptatie.

In dit hoofdstuk zal ik het thema antihomoseksueel geweld in de jaren tachtig worden analyseren aan de hand van een aantal uitgaven van de homobeweging zelf, maar ook aan de hand van de beschikbare kranten op Delpher. Ik zal in dit hoofdstuk geen chronologische volgorde aanhouden, maar thematisch heen en weer springen tussen jaartallen. Daarnaast gebruik ik de term antihomoseksueel als allesomvattende term voor het geweld waar zowel homoseksuele mannen als lesbische vrouwen slachtoffer van worden. Dit geweld nam voor mannen andere vormen aan dan voor vrouwen. De term anti-lesbisch geweld gebruik ik daarom als het over vrouwen in het specifiek gaat. Ik tracht op deze manier een beeld te schetsen van de maatschappelijke houding tegenover openlijke homoseksualiteit en antihomoseksueel geweld in de jaren tachtig. In dit hoofdstuk zal het geweld tegen mannen eerst ter sprake komen, later wordt het geweld tegen vrouwen behandeld. Buiten kijf staat: ‘De toegenomen zichtbaarheid van homoseksuele mannen en vrouwen maakt ook de agressie tegen hen zichtbaarder.’⁸¹

De relatie met de politie

Het gebrek aan vertrouwen in de politie kwam niet uit de lucht vallen; de homobeweging stond lang niet altijd op goede voet stond met de politie. Er bestond een lange geschiedenis van arrestaties door de zedenpolitie van mannen die seks hadden met mannen op openbare plekken. Mannen die op zoek waren naar seksueel contact met andere mannen konden dat van oudsher vinden in de donkere hoekjes van de publieke ruimtes, zoals parken en openbare toiletten. De politie kende deze plekken en surveilleerde daar. Eind jaren veertig was er al een bepaling ingevoerd die een urinoirbezoek beperkte tot maximaal 5 minuten. Door deze bepaling werden veel mannen gearresteerd voor homoseksuele handelingen.⁸² Daarnaast was er uiteraard het beruchte artikel 248bis dat 21 jaar als de minimumleeftijd voor seksueel contact tussen mensen van hetzelfde geslacht stelde. Dit artikel werd veelal gebruikt om homoseksuele mensen te vervolgen. Ook nadat artikel 248bis in 1971 was afgeschaft, was het binnen het homocircuit algemeen bekend dat agenten niet bepaald behulpzaam waren. In het beste geval waren ze onverschillig, in het slechtste ronduit discriminerend.

⁸¹ Rob Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland. Studie van een emancipatiebeweging* (Amsterdam 1982) 253 – 254.

⁸² Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 105.

Een ingezonden brief in *Sek*, het COC-tijdschrift, beschrijft de ervaring met de politie in Amersfoort als volgt: ‘Ditmaal sloegen de wakkere mannen (van wie sommigen vermoeden hebben dat potenrammen hen persoonlijk geen flikker kon schelen) in op onze ‘vijanden’, een volgende keer grijpen ze óns weer. Lekkere beschermers.’⁸³ Een artikel in de *Volkskrant* van 19 juni 1986 beschrijft dat agenten in Amsterdam veelal weigerden aangiften van anti-homogeweld aan te nemen. ‘De politie heeft de bevoegdheid naar eigen inzicht aangiften te weigeren, bijvoorbeeld omdat ze het te druk heeft. Volgens stichting Op Je Flikker Gehad weigert de politie dat vaak omdat het slachtoffer homoseksueel is.’⁸⁴ Er was dus geen goede basis voor vertrouwen. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in de informatie- en verwijzmap van de informatiestichting Gay & Lesbian Switchboard. Op de pagina over aangifte doen van geweld stond ook gelijk het nummer van de klachtenlijn van de politie.⁸⁵

Potenrammerij als constante dreiging

Hoewel de gebeurtenissen in Amersfoort een katalysator waren voor de hernieuwde roep om weerbaarheid werd die niet alleen door Amersfoort ingegeven. Roze Zaterdag 1982 was verre van het eerste geval van antihomoseksueel geweld. Binnen de homogemeenschap had men al lang voor Amersfoort kennisgemaakt met de zogeheten ‘potenrammers’. Dit waren mensen die homomannen in elkaar sloegen, al dan niet met het doel ze te beroven. De daders waren voornamelijk jonge mannen van tussen de veertien en zesentwintig jaar oud die in groepjes te werk gingen.⁸⁶ Vaak werden mannen in elkaar geslagen als ze ‘op de baan’ waren.⁸⁷ De baan was de verzamelnaam voor plaatsen in de publieke ruimte waar mannen elkaar ontmoetten voor seks. Doordat deze plaatsen vaak rustig, donker en afgelegen waren, leenden ze zich uitstekend voor seks. Helaas brachten ze om dezelfde reden ook extra gevaar mee. De potenrammers konden hier buiten het zicht hun slachtoffers te grazen nemen.

Volgens de overheid was er geen sprake van structureel geweld tegen homo’s, slechts losstaande incidenten van geweld.⁸⁸ Doordat het antihomoseksuele karakter van het geweld genegeerd werd, kwamen aangiften na incidenten met potenrammers veelal op de stapel van

⁸³ Bedijn en Wigersma, ‘Amersfoort 2’, 3.

⁸⁴ ‘Politie beschuldigd van weigeren aangiften potenrammen’, *De Volkskrant* (19 juni 1986) 15.

⁸⁵ Gay & Lesbian Switchboard Nederland, *Amsterdam tegen Homovijandig Gedrag* (Amsterdam 1988) 5.

⁸⁶ Michiel Berkel en Frits Visser, ‘De potenrammers. ‘Als ik zo’n niet zie lopen word ik helemaal woest’’, *Haagse Post* (29 oktober 1977) 26.

⁸⁷ Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 137 – 138.

⁸⁸ Hans Stevens, ‘Op Je Flikker Gehad!? in de steigers. November 1982 tot 4 april 1984’, *Op Je Flikker Gehad!?!... Verslag 1984 – 1989* (Amsterdam 1989) 32.

‘gewone’ geweldsdelicten terecht.⁸⁹ Hierdoor is er geen goed zicht op het aantal mannen dat slachtoffer is geworden van potenrammers. Veel mannen deden ook geen aangifte van het geweld, waardoor er nog minder inzicht bestond in de frequentie van potenrammen. De redenen om geen aangifte te doen verschilden: sommige mannen waren getrouwd en wilden anoniem blijven, anderen hadden geen vertrouwen in de politie of waren bang voor discriminatie van de politie of represailles van de daders.

Een recensie van Henk van den Boogaard *Flikkers moeten we niet*, een onderzoek naar antihomoseksueel geweld, door Folkert Jensma in het NRC van 14 maart 1987, is een weergave van het soort onbegrip waarmee de homoseksuele bevolking van Nederland na Amersfoort nog te maken kreeg: ‘Maar waarin onderscheidt antihomoseksueel geweld zich eigenlijk van andere vormen van willekeurige mishandeling? Wat rechtvaardigt die ruim 100 pagina’s aandacht voor de seksuele voorkeur van het slachtoffer?’⁹⁰ De vraag stellen is de vraag beantwoorden: antihomoseksueel geweld onderscheidt zich van willekeurig geweld doordat het niet willekeurig is. Juist in *Flikkers moeten we niet* werd door slachtoffers aangekaart ‘dat daders bovendien woorden gebruiken, waaruit blijkt dat het hen ook inderdaad om antihomoseksualiteit te doen was.’⁹¹ Potenrammen was geen dronken gevecht na een kroegbezoek, het was een doelgerichte uiting van geweld vanwege iemands (vermeende) seksuele geaardheid, veelal op plaatsen waarvan de daders wisten dat daar mannen kwamen voor seks met mannen. De overheid, de politie en de Folkert Jensma’s van deze wereld droegen niet bij aan het bespreekbaar maken van dit geweld.

Omdat het onderwerp antihomoseksueel geweld op veel onbegrip stuitte, besloot een groep Amsterdamse mannen het heft in eigen handen te nemen en een stichting op te richten. Met lede ogen zagen ze aan hoe het onderwerp antihomoseksueel geweld na de gebeurtenissen van Amersfoort in de media veel aandacht kreeg, om vervolgens weer in de vergetelheid te verdwijnen. Voor veel homoseksuele mannen was dreiging van geweld echter nog steeds aan de orde van de dag. Daarom richtte deze groep Amsterdamse mannen een stichting op. Vanaf 1984 was Stichting Op Je Flikker Gehad! een meldpunt waar slachtoffers van potenrammers anoniem hun verhaal konden doen en waar ze advies konden krijgen over eventuele slachtofferhulp of justitionele stappen.⁹² Door de anonimiteit zo goed mogelijk te waarborgen, hoopten de oprichters van de stichting dat meer mensen hun verhaal zouden

⁸⁹ Henk van den Boogaard, *Flikkers moeten we niet. Mannen als doelwit van antihomoseksueel geweld* (Amsterdam 1987) 14.

⁹⁰ Folkert Jensma, ‘Potenrammers’, *NRC Handelsblad* (14 maart 1987) 3.

⁹¹ Van den Boogaard, *Flikkers moeten we niet*, 45.

⁹² Hans Stevens, ‘Op Je Flikker Gehad! in de steigers’, 32 – 33.

doen. ‘We willen juist zo veel mogelijk gevallen in kaart brengen om de politie, de politiek en andere instanties te tonen hoezeer wij ons bedreigd voelen’, aldus Peter Jansen, secretaris van Op Je Flikker Gehad!?.⁹³ Als de officiële instanties niet wilden erkennen dat het een structureel probleem betrof, zouden de mannen zelf wel laten zien dat het daadwerkelijk zo was.

Anders dan de onvrede van de oprichters van Op Je Flikker Gehad!? zou doen geloven, was er na Amersfoort wel meer blijvende aandacht voor het thema. De frequentie waarmee antihomoseksueel geweld of potenrammen in de media ter sprake kwam, was ongetwijfeld minder dan direct na de gebeurtenissen, maar het thema was niet verdwenen. Op Delpher is te zien dat voor 1982 het woord ‘potenrammer’ niet in de Nederlandse kranten verscheen. De jaren erna verschijnt het woord meermaals, met als uitschieter twintig keer in 1985. ‘Potenrammen’ werd in 1980 voor het eerst gedrukt in een recensie van de film ‘Spetters’. Tot 1984 werd ‘potenrammen’ niet vaak gebruikt in de kranten. 1982 is in deze tabel zelfs een dip met maar een enkele melding. Maar net als bij ‘potenrammer’ werd ‘potenrammen’ na 1983 wel vaker gedrukt. In de jaren voor Amersfoort was het fenomeen potenrammen dus wel bekend, – Paul Verhoeven verwerkte het bijvoorbeeld in Spetters – maar werd er nog geen aandacht gegeven aan echte gevallen van antihomoseksueel geweld. Na 1982 werden er wel artikelen geschreven over slachtoffers en vervolgingen van potenrammers gedrukt, zoals: ‘Bij verstek half jaar voor ‘potenrammer.’’⁹⁴ Een dieptepunt was de moord op een homoseksuele man in het Vliegenbos in 1984. Dit werd breed uitgemeten én afgekeurd in de pers.⁹⁵

In de krantenartikelen komt de relatie tussen politie en de homobeweging ook aan bod. Er is in het jaar 1986 een trend te zien: meerdere artikelen geven een beschrijving van een nauwere samenwerking tussen de lokale politie en de lokale COC-afdeling. Op 25 juni drukte *De Waarheid* de volgende kop: ‘Hengelose politie en COC samen tegen anti-homogeweld’.⁹⁶ Een dag later kondigde ook de politie in Heerlen aan nauwer te gaan samenwerken met het COC: ‘Actie Limburgse politie tegen anti-homogeweld’.⁹⁷ De Zuid-Limburgse politie ondervond dat de aangiftebereidheid onder slachtoffers laag was en hier moest verandering in komen. Eerder in 1986 schreef Tim Dekkers voor *Trouw* een artikel over de verbeterde

⁹³ Gerrit den Ambtman, ‘Het verborgen geweld tegen homo’s’, *Algemeen Dagblad* (22 oktober 1984) 2.

⁹⁴ ‘Bij verstek half jaar voor ‘potenrammer’’, *Algemeen Dagblad* (20 maart 1985) 8.

⁹⁵ Overigens werd deze moord wel opgelost, maar het antihomoseksuele karakter van het geweld werd door de rechter ontkend.

⁹⁶ ‘Hengelose politie en COC samen tegen anti-homogeweld’, *De Waarheid* (25 juni 1986) 3.

⁹⁷ ‘Actie Limburgse politie tegen anti-homogeweld’, *Limburgsch Dagblad* (25 juni 1986) 15.

samenwerking tussen het COC en de Enschedese politie: ‘Politie en COC vinden elkaar na de moord op homoseksuelen’.⁹⁸ In eerste instantie zocht de politie zonder succes de dader in de ‘kringen van homoseksuelen.’⁹⁹ Vervolgens bood het COC Twente hulp aan de politie, aangezien deze niet goed wist om te gaan met de mannen op de baan. Ook in Heerlen moest er eerst iemand vermoord worden voordat het COC en de politie tot samenwerking konden komen. Een jaar voor het Limburgse initiatief was er een homoseksuele man vermoord op de Brunssummerheide, dit was een bekende homo-ontmoetingsplaats. Deze moord zou nooit worden opgelost, maar leidde wel tot nauwere samenwerking. Antihomoseksueel geweld was niks nieuws; pas als het een moord betrof, bemoeide de politie zich ermee. Alleen in Hengelo leek de samenwerking zonder de dood tot stand te komen.

Ook nadat de politie het probleem van potenrammerij erkende, verliep het oplossen van dit probleem niet altijd even goed. In Groningen beschuldigde een homoseksuele man de lokale politie van het pesten van mannen op de baan onder het mom van bescherming. Er werd bij ontmoetingsplaatsen gesurveilleerd, aangezien twee jaar eerder het project ‘Geweld en Homoseksualiteit’ van start was gegaan.

‘In Groningen opereerde een georganiseerde bende die homo’s chanteerde en molesteerde. Er werd een ware terreur uitgeoefend. Daarom besloten we op ontmoetingsplaatsen van homo’s vaker te surveilleren. Niet om poten te kijken of om het feest te verstoren, maar om ze te beschermen.’¹⁰⁰

Van lichten in auto’s schijnen tot scheldwoorden (‘Hé, flikkertje’¹⁰¹); de politie ging niet respectvol om met de mannen op de baan. De insteek van de Groningse politie was dan wel homomannen beschermen, in de praktijk pakte dit anders uit.

Niet alleen in Groningen ging de politie aan de slag. De Bredase politie ging bijvoorbeeld aan het werk om een einde te maken aan de lokale homo-ontmoetingsplaats in het Liesbos. Er was veel overlast voor de bewoners in de vorm van afval, aangesproken worden en in uiterste gevallen zichtbare seksuele handelingen. De politie zei het volgende hierover: ‘Het is de bedoeling dat behalve de overlast voor omwonenden en bezoekers ook het

⁹⁸ Tim Dekkers, ‘Politie en COC vinden elkaar na moord op homoseksuelen’, *Trouw* (28 maart 1986) 5.

⁹⁹ Ibidem, 5.

¹⁰⁰ Annemieke Besseling, ‘Flikkers pesten op de parkeerplaats’, *Het vrije-volk: democratisch-socialistisch dagblad* (7 augustus 1987) 5.

¹⁰¹ Ibidem, 5.

zogenaamde ‘potenrammen’ de kop wordt ingedrukt.’¹⁰² Mannen die seks hebben met mannen wegjagen was niet hetzelfde als optreden tegen potenrammen. Daarmee verplaatste het probleem zich alleen naar een nieuwe locatie, maar het werd niet daadwerkelijk door de politie opgelost. De bezoekers van de baan werden in deze gevallen dankzij de politie niet meer lastiggevallen door de potenrammers, maar door de agenten zelf. Ook werden de locaties van de baan vaak met naam benoemd in de persberichten met als gevolg dat die locaties bij het grote publiek bekend werden. Dit speelde potenrammers en andere nieuwsgierigen alleen maar in de hand. In het geval van de moord in het Vliegenbos in 1984 werd niet alleen de homo-ontmoetingsplaats genoemd, ook het slachtoffer zelf werd met naam en toenaam in de krant gezet.¹⁰³ Zodra de politie eraan te pas kwam, was het dus gedaan met de anonimiteit van de baan of de slachtoffers. Dit was precies waarom veel slachtoffers niet bereid waren om aangifte te doen.

Doordat de overheid en de politie antihomoseksueel geweld vaak niet als zodanig behandelden en niet expliciet afkeurden, bestond het gevaar dat potenrammers zich gesteund voelden door deze instanties. ‘Zelfs als ze zijn opgepakt, gedragen ze zich veelal alsof ze in de politie wat dat betreft een bondgenoot verwachten aan te treffen.’¹⁰⁴ Ook in de politiek werd er niet altijd positief over homoseksuele mensen gesproken. Volgens de voorzitter van het ‘CDA-overleg homofilie’ ‘hebben de demonstrerende homo’s en lesbiennes de rellen in Amersfoort zelf uitgelokt door hun aanstootgevend optreden en provocerende gedragingen.’¹⁰⁵ Uitspraken als deze waren niet bevorderlijk, want ze stelden de daders in het gelijk. Dit was een extra klap in het gezicht voor een bevolkingsgroep die al geen bescherming vanuit de overheid genoot.

In 1983 werd in Artikel I van de grondwet vastgelegd dat discriminatie ‘op welke grond dan ook’ verboden was.¹⁰⁶ Hier stond seksuele voorkeur niet expliciet benoemd. Dit zou pas komen met de Wet Gelijke Behandeling. Het eerste voorstel voor die wet was al in 1977 gedaan, maar pas in 1994 zou deze ook daadwerkelijk ingevoerd worden.¹⁰⁷ Wettelijk bestond er dus tot 1994 geen expliciete bescherming voor homoseksuelen. Hierover volgt in hoofdstuk drie meer.

¹⁰² ‘Politie wil einde maken aan overlast homo’s in Liesbos’, *Algemeen Dagblad* (6 september 1986) 4.

¹⁰³ ‘Journaille’, *Het Parool* (06 maart 1985) 1.

¹⁰⁴ Van den Boogaard, *Flikkers moeten we niet*, 51.

¹⁰⁵ KvS, ‘Eigen Schuld’, *Sek* 7 (juli 1982) 9 – 10. Overigens was de voorzitter A. Slob zelf homo!

¹⁰⁶ ‘Artikel 1: Gelijke behandeling en discriminatieverbod’, zonder datum, website *De Nederlandse Grondwet*. https://www.denederlandsegrondwet.nl/id/vi7pkisz82r9/artikel_1_gelijke_behandeling_en (30 maart 2021).

¹⁰⁷ Peter van Weert, ‘De onderlinge relatie van politie en homoseksualiteit’, *Politie en Homoseksualiteit* (Utrecht 1985) 39.

Ook in de sociale omgeving werd homoseksualiteit veelal afgekeurd. Tijdens de opvoeding stond heteroseksualiteit in een hoger aanzicht dan homoseksualiteit, waardoor ook later in het leven de lagere positie van homoseksuelen als normaal of natuurlijk gezien zou worden. Daarom werd tijdens de manifestatie van '82 zoveel aandacht aan het onderwijs besteed. Roze Zaterdag 1982 liet zien dat hoewel het fysieke geweld van de lokale jeugd kwam, het de oudere Amersfoorters waren die 'van de kant toekeken, denigrerend glimlachten en beledigende opmerkingen maakten over concentratiekampen.'¹⁰⁸ Dit geeft aan dat de antihomoseksuele sentimenten van generatie op generatie over werden gebracht.

Journalist Marcel Bullinga omschreef deze minachting van homoseksualiteit als het 'psychische 'rolbevestigende' geweld' wat uiteindelijk ook kon leiden tot fysiek geweld.¹⁰⁹ Voor sommige mensen was de stap van afkeuring naar agressie relatief snel gemaakt. De positie van homoseksuele mannen was in deze visie vergelijkbaar met de positie van vrouwen of immigranten. Ook zij hadden een lager sociaal aanzien. Volgens Michael Dallas hing het geweld dat deze groepen ondervonden samen met macht:

'Door bepaalde groepen een lage hiërarchische status toe te kennen, rechtvaardigt de ideologie in belangrijke mate geweld tegen flikkers (evenals tegenover vrouwen, buitenlanders, enz.). De dader kan, door zijn slachtoffer te vernederen, zijn hogere ideologische status bevestigen.'¹¹⁰

Het geweld werd dus verbonden aan 'de maatschappelijke onmacht' van de jongeren.¹¹¹ In het Nederland van de jaren '80 was de jongerenwerkloosheid hoog door de economische crisis. Potenrammers waren voornamelijk jongens (en een enkel meisje) in de leeftijdscategorie waarin de werkloosheid het hoogst was, tussen de veertien en zesentwintig.¹¹² Sommige potenrammers die de baan op gingen om mannen te beroven werden wellicht gemotiveerd door de gevolgen van de economische crisis. Werkloosheid zal jongeren meer tijd gegeven hebben om op straat te hangen en verveling zal bijgedragen hebben aan de behoefte aan een verzetje. Dit gevoel van onmacht kan de behoefte van

¹⁰⁸ Gert Kortebach, 'Internationale homodag: we laten ons niet van de straat slaan', *Bevrijding* vol 26 no 13 (1982) 23.

¹⁰⁹ Marcel Bullinga, 'Het is maar een flikker', *Mannen tegen Seksueel Geweld* vol. 1 No. 3 (september 1985) 7.

¹¹⁰ Michael Dallas, 'Geweld tegen flikkers: een poot waar het patriërchaat op staat', *Homojaarboek* (Amsterdam 1981) 215.

¹¹¹ Jan Slegers, 'Amersfoort 3', *Sek* 7 (1982) 2.

¹¹² 'Werkloosheid jongeren loopt op', website *Centraal Bureau voor de Statistiek*, 20 september 2012 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2012/38/werkloosheid-jongeren-loopt-op> (1 december 2020).

jongeren om hun eigen status te bevestigen door anderen te grazen te nemen absoluut hebben gestimuleerd. Volgens Gert Hekma bevinden tieners ‘zich op een kruispunt van seksuele verlangens en seksuele normering. Hun agressie is een resultante van maatschappelijke dwang tot seksuele identifikatie.’¹¹³ In sommige gevallen ‘zou er sprake zijn van het onderdrukken van hun eigen homoseksuele gevoelens, door mannen te mishandelen waarvan men vermoedt dat ze wel uiting geven aan die verlangens.’¹¹⁴ Wat is een betere manier om jezelf te profileren als hetero dan door een homo in elkaar te slaan?

De Amersfoortse politie zei na Roze Zaterdag dat verveling de grootste motor was, niet homohaar.¹¹⁵ Agent Theo Reuvers, aanwezig op Roze Zaterdag 1982, zei dat het met immigranten net zo was gegaan.¹¹⁶ Want ook zij staan lager op de sociale ladder en zijn dus een manier om de eigen status makkelijk te verhogen. In het COC-blad *Sek* werd ook de maatschappelijke positie van jongeren aangehaald als oorzaak voor het geweld, maar met een belangrijke kanttekening:

‘Het is onduidelijk of poten- en pottenrammen een activiteit is van dezelfde groep jongeren die Turken de gracht in gooien of – onschuldiger – telefooncellen enabri’s onbruikbaar maken. Tussen het in repen snijden van de stoelzitting in de bus en het bont en blauw slaan van een gastarbeider ligt een ethische grens die veel ‘vandalistische jeugd’ niet wil of durft overschrijden. Je hebt dus jongeren die alleen objecten vernielen en jongeren die ook mensen met geweld benaderen. Of de potenrammers een heel aparte groep vormen is niet bekend.’¹¹⁷

Het antihomoseksuele geweld was niet alleen te verklaren vanuit deze maatschappelijke onmacht of de vandalistische jeugd. Historicus Jouke Turpijn geeft in zijn boek *80's dilemma* een uitleg waarom voetbalsupporters hooligans worden. Dit komt voort uit een ‘onstilbare honger naar avontuur’ want ‘vechten en rellen gaven een ‘kick’ die bevrijdend werkte.’¹¹⁸ De eigen leefomgeving kende vaak ‘sociaaleconomische problemen, variërend van ontworpende gezinssituaties, via stukgelopen schooltrajecten naar langdurige werkloosheid.’¹¹⁹

¹¹³ Gert Hekma en Stephan Sanders, ‘Geweld en homosexualiteit’, *Homoseksualiteit & agressie* (Utrecht 1983) 39.

¹¹⁴ Van den Boogaard, *Flikkers moeten we niet*, 50.

¹¹⁵ Lucas Van der Hut, ‘Amersfoorts Beleg’, 6.

¹¹⁶ *Villa Historica* aflevering 1 (2006) Archief Eemland, DVD 5346, 22:43.

¹¹⁷ Maurice van Lieshout, ‘Harde botsing tussen twee culturen’, *Sek* 8 (1982) 4.

¹¹⁸ Turpijn, *80's dilemma*, 113.

¹¹⁹ *Ibidem*, 113.

Ook bij potenrammen was dit het geval: ‘De spanning van een gewelddadige botsing speelt een belangrijke rol.’¹²⁰ Uit interviews met de slachtoffers van potenrammers bleek dat zij er vaak van overtuigd waren dat de daders ‘tot een ‘andere’ sociale klasse behoren dan zichzelf. Zij motiveren dat door te wijzen op voorkomen, gedrag en taalgebruik.’¹²¹ Waarschijnlijk werden potenrammers gedreven door zowel hun eigen sociaaleconomische positie als door avontuur. ‘Volgens de wijkagent zijn het aardige jongens om zo individueel mee te praten maar in groepsverband worden het ‘beesten’.’¹²² Bij potenrammerij speelde er dus een onderliggende laag van bevestiging tegenover de vriendengroep, de maatschappij en voor de jongere zelf mee. De combinatie van verveling, maatschappelijke onmacht en vooroordelen bleken vruchtbare grond voor een uitbarsting van geweld.

Helaas is het moeilijk te achterhalen wat de werkelijke schaal van het antihomoseksuele geweld was. Doordat de politie potenrammerij onder ‘gewone’ geweldsdelicten registreerde, zal het nagenoeg onmogelijk zijn de schaal ooit bloot te leggen. Wel is duidelijk dat antihomoseksueel geweld tegen mannen vaker voorkwam dan ooit duidelijk zal worden. Naast de gevallen van potenrammerij die onder gewone geweldsdelicten geregistreerd werden, deden veel mensen geen aangifte uit angst voor represailles, het verlies van anonimiteit of gewoon uit schaamte. Hierdoor bleef het probleem lang onzichtbaar en konden officiële instanties het probleem negeren.

Lesbische vrouwen en de vrouwenbeweging

Veel aanwezigen van Roze Zaterdag in Amersfoort waren onder de indruk van de strijdvaardigheid van de lesbiennes. Als reden hiervoor werd de vrouwenbeweging aangehaald. Veel potten waren al eerder vergelijkbare confrontaties aangegaan tijdens de anti-pornodemonstraties en de abortusdemonstraties.¹²³ Het idealisme van de late jaren zestig had namelijk ook vrouwen niet onberoerd gelaten. Er ontstond bij veel vrouwen onvrede over de heersende sekseverhoudingen. De vrouwen die actief waren bij het activisme van de jaren zestig ondervonden dat ze ook in die progressieve bewegingen vaak aan de zijlijn stonden terwijl mannen de sleutelposities betraden. ‘Hun woede was juist gewekt doordat ze in het Maagdenhuis als ‘activistenhoeren’ waren beschouwd.’¹²⁴ Deze vrouwen gingen zich uitspreken voor andere verhoudingen tussen mannen en vrouwen, waarbij vrouwen gelijk (of

¹²⁰ Michael Dallas, ‘Geweld tegen flickers’, 215.

¹²¹ Van den Boogaard, *Flickers moeten we niet*, 52.

¹²² Ibidem, 49.

¹²³ Jos van Rooy, ‘Er is ook iets goeds gebeurd’, *Sek 7* (1982) 9.

¹²⁴ Jansen van Galen, *Het Ik-Tijdperk*, 27.

zelfs superieur) waren aan mannen. Het is belangrijk om hierbij in acht te nemen dat het een specifiek deel van de vrouwelijke bevolking betrof: middenklasse, hoogopgeleid en wit. Niet iedereen kon zich deze houding permitteren. De feministen namen afstand van de traditionele rollen van de seksen. Voor veel vrouwen bracht het bestaan als huisvrouw geen voldoening. Zij wilden de mogelijkheid om zich te ontplooien, om meer kansen te krijgen dan moeder en huisvrouw worden.

Daarnaast ondervonden veel vrouwen last van de heersende seksuele moraal. ‘Vrouwen moeten omstreeks 1970 wel seksueel zijn (object), maar mogen niet seksueel handelen (subject)’.¹²⁵ Vanaf de jaren zeventig kwam het nieuwe feminisme in een stroomversnelling dankzij Joke Smit, Man Vrouw Maatschappij en Dolle Mina. Man Vrouw Maatschappij, opgericht door Joke Smit en Hedy D’Ancona, wilde gelijke mogelijkheden tot ontplooiing voor mannen en vrouwen. De gelijkwaardige positie moest ook bereikt worden door samenwerking tussen mannen en vrouwen. Dit was een gematigdere manier van actievoeren dan bijvoorbeeld Dolle Mina deed. Hun ludieke acties met serieuze ondertoon kregen veel aandacht van de media, zo verspreidden ze hun boodschap door het hele land. Met succes: twee maanden na hun eerste actie in 1970 had 96 procent van de Nederlandse bevolking van Dolle Mina gehoord.¹²⁶ Volgens Dolle Mina moest juist het menselijke aspect van vrouwen benadrukt worden, ‘daar het ons immers gaat om de vrouwelijke mens en niet om de vrouw alleen als een seksuele bepaaldheid.’¹²⁷

Er werd vaak negatief gereageerd op de feministen, want door de vrouwenbeweging werd een status quo doorbroken. Net zoals bij de homobeweging leidde dit tot onrust. Ze brachten een herstructurering van de samenleving teweeg waarin voor veel vrouwen het gezin niet meer centraal stond. ‘The new possibility that large numbers of women could resist marriage and focus their loves on other women was certainly radical.’¹²⁸ Voor sommigen was dit idee te radicaal, echter ging deze herstructurering voor sommige vrouwen nog niet ver genoeg. Een aantal lesbische vrouwen vonden dat de vrouwenbeweging nog teveel gericht was op de relatie tussen mannen en vrouwen, zoals bijvoorbeeld bij Man Vrouw Maatschappij. Radicalere groepen als Groep 7152 en Paarse September brachten begin jaren zeventig de rechten van lesbische en biseksuele vrouwen naar de voorgrond. Vooral Paarse September werd met de nek aangekeken door de vrouwenbeweging. Zij vonden dat alleen

¹²⁵ Irene Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek. Feministische bewustwording in Nederland 1965 – 1980* (Amsterdam 1996) 168.

¹²⁶ Ibidem, 26.

¹²⁷ Dolle mina, *een rebelse meid is een parel in de klassenstrijd* (Amsterdam 1970) 7.

¹²⁸ Margaret Cruikshank, *The Gay and Lesbian Liberation Movement* (New York 1992) 32.

door lesbisch te leven, vrouwen echte feministen konden zijn. Want seks met mannen was naar bed gaan met de onderdrukker, dat stond gelijk aan onderwerping.¹²⁹ Dit lesbisch-feminisme ging voor veel feministen te ver, maar was wel belangrijk voor de bewustwording van veel lesbische vrouwen.

Vrouwen die relaties hadden met vrouwen vielen eigenlijk tussen wal en schip. Er was sprake van een dubbele discriminatie, namelijk discriminatie vanwege hun sekse en vanwege hun seksuele voorkeur. Net als bij de vrouwenbeweging, was er bij het COC in het begin van de zeventiger jaren niet direct ruimte voor het aanpakken van deze dubbele discriminatie: ‘De dubbele onderdrukking wordt door het toenmalige COC-bestuur niet ontkend, maar het verschil in betekenis van homoseksualiteit voor vrouwen en mannen komt in het integratiebeleid niet tot uitdrukking. Het COC blijft daarom nog immer een overwegend mannelijke aangelegenheid.’¹³⁰ Hier is de fragmentatie van zowel vrouwenbeweging als de homobeweging duidelijk te zien. Bij de vrouwenbeweging vielen lesbiennes uit de toon doordat ze lesbisch waren en bij de homobeweging was er nog sprake van de traditionele sekseverhoudingen, waarbij vrouwen een ondergeschikte positie bekleedden.

Geweld tegen lesbische vrouwen

Deze dubbele discriminatie had ook invloed op het geweld waar lesbische en biseksuele vrouwen slachtoffer van werden. Dit geweld zag er vaak anders uit dan het geweld tegen homomannen. Fysiek geweld tegen vrouwen komt in mindere mate voor dan tegen mannen, maar het is er wel degelijk. Belangrijk aan lesbisch geweld is dat slachtoffers het geweld ongeveer even vaak toeschreven aan hun sekse als hun seksualiteit: dit is een wezenlijk verschil met potenrammen.¹³¹ Hier blijkt dus dat die dubbele discriminatie veelal een rol speelt in het geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen. Wel was, evenals bij het geweld tegen mannen, bij dit geweld het gros van de daders mannelijk.¹³² In *Pottenknok!* haalt Sybilla Claus de vormen van geweld tegen lesbische vrouwen aan. Vrouwen ontmoetten elkaar niet, zoals mannen, op de baan.¹³³ Ze werden dus geen slachtoffer van de potenrammers die gebruik maakten van de luwte van de baan om toe te slaan. Pottenrammen kwam meestal voor

¹²⁹ Julie Blussé, ‘Alle vrouwen zijn lesbisch’, podcast *Parel Radio* (22 november 2019) 4:45.

¹³⁰ Paula Koelemij, ‘Van Paarse September tot Lust en Gratie. Een lesbische guerrilla in de bevrijding van de seksualiteit’, *Groniek* 15 (1982) 56.

¹³¹ Diana van Oort, *(On)zichtbaar. (Sexueel) geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen en meisjes* (Utrecht 1994) 168.

¹³² Ibidem, 167.

¹³³ Peter van Weert, ‘De onderlinge relatie van politie en homoseksualiteit’, *Politie en Homoseksualiteit* (Utrecht 1985) 38.

in de buurt van ontmoetingsplaatsen voor lesbische vrouwen, zoals vrouwencafés.¹³⁴ Ondanks dat vrouwen elkaar niet in de stilte van de baan troffen, waren dus ook hun ontmoetingsplaatsen niet veilig. Het geweld dat zij hier ondervonden was actief antihomoseksueel, het was tegen de seksuele geaardheid van de vrouwen gericht. Evenals bij mannen, werden de ontmoetingsplaatsen van de lesbische vrouwen opgezocht; dit veronderstelt voorkennis bij de daders. Daarnaast verdween de sociale norm die voorschreef dat mannen geen vrouwen mochten slaan; potten waren dus geen ‘echte’ vrouwen.

Naast pottenrammen waren aanranding en verkrachting ook vormen van geweld die werden gebruikt tegen lesbische vrouwen. Anders dan het fysieke geweld had seksueel geweld dikwijls juist een ‘corrigerende’ werking op het oog. ‘Toen ik naar huis ging ben ik gevolgd door een van deze mannen en die vond het heel erg nodig om mij te bewijzen dat ik ook wel anders zou kunnen zijn.’¹³⁵ Aldus een lesbische vrouw die hier slachtoffer van werd. Dit was een uitging van het rolbevestigende geweld dat Marcel Bullinga beschreef, in dit geval niet psychisch, maar fysiek. Vanuit dit perspectief waren vrouwen lustobjecten en hadden ze een lagere sociale status dan mannen, verkrachting werd hier als wapen gebruikt om deze vrouw terug op haar plaats in de maatschappelijke hiërarchie te zetten. Doordat de aanranding of verkrachting van lesbische of biseksuele vrouwen vaak onder ‘gewoon’ seksueel geweld werd geschaard, is het niet duidelijk hoe vaak dit gebeurde vanuit anti-lesbische motivatie. Pottenrammen kwam minder vaak voor dan potenrammen want het fysieke geweld tegen vrouwen nam een andere vorm aan. Bovendien was het geweld lastig te categoriseren.

Bij Stichting Op Je Flikker Gehad!? werd in 1988 een enkel geval van pottenrammerij gemeld waarbij een vrouw met haar vriendin werd lastiggevalen in een café. Dit mondde uit in een schermutseling en een van de twee liep een hersenschudding op.¹³⁶ Het is wel belangrijk om te benadrukken dat OJFG een stichting voor mannen was. Bij de oprichting werden wel vrouwen uitgenodigd, maar volgens het OJFG-verslag van de oprichting hebben de vrouwen nooit gereageerd op deze uitnodiging.¹³⁷ Dit geeft wel een probleem weer: er was geen meldpunt zoals Op Je Flikker Gehad!? voor vrouwen. Er was Vrouwen tegen Verkrachting, maar dat betrof specifiek meldingen van seksueel geweld. De andere optie was dus OJFG, maar dat was eigenlijk een meldpunt voor mannen. Voor het geweld met een

¹³⁴ Sybilla Claus, *Pottenknok! Alledaags geweld tegen lesbische vrouwen* (Amsterdam 1987) 38.

¹³⁵ Karin van Oosten, *Sexueel geweld tegen lesbische vrouwen* (Den Haag 1986) 5.

¹³⁶ Marcel Bruseker, ‘Cijfers over 1988’, *Op Je Flikker Gehad?!... Verslag 1984 – 1989* (Amsterdam 1989) 15.

¹³⁷ Hans Stevens, ‘Op Je Flikker Gehad!?’ , 33.

antihomoseksueel karakter waar lesbische vrouwen slachtoffer van werden, was er geen goed meldpunt. Mogelijk speelde de lastige categorisatie van het geweld hierbij een rol. Pas in 1991 zou er een slachtofferlijn komen waar lesbische vrouwen terecht konden.¹³⁸ Het gebrek aan een meldpunt weerspiegelt het gebrek aan kennis over anti-lesbisch geweld.

De onzichtbaarheid van het geweld was en is een probleem. Er is nauwelijks informatie te vinden over hoe wijdverspreid geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen daadwerkelijk was. Daarnaast is er nog het onderscheid tussen geweld in de privésfeer en geweld in de publieke ruimte wat het categoriseren van het geweld bemoeilijkte. Ook op Delpher is het verschil met antihomoseksueel geweld tegen mannen groot. De zoekterm 'lesbisch geweld' levert bij de resultaten van 1980 tot 1989 voornamelijk artikelen op die geschaard kunnen worden onder óf algemeen antihomoseksueel geweld óf onder artikelen over de vrouwenbeweging. Er is niet, zoals bij pottenrammen, een trend te zien waarin lesbisch geweld vaker in het nieuws komt. *Het Parool* publiceert in 1984 twee berichten over de rechtszaak omtrent het doodslaan van een pottenrammer. Een lesbische vrouw werd bijna verkracht nadat haar aanvaller zei: 'Ik zal je afleren van vrouwen te houden.'¹³⁹ Het slachtoffer sloeg hem op zijn hoofd waarna hij overleed. Dit was een uitgelezen geval van een aanval vanuit anti-lesbische motivatie. Echter lijkt dit het enige geval van pottenrammen te zijn waarover is gerapporteerd.

Nieuwsblad van het Noorden geeft de stand van zaken goed weer in een artikel over antihomoseksueel geweld in Groningen in 1988: 'Geweld tegen lesbiennes is een minder bekend verschijnsel dan tegen homo's, maar het komt wel degelijk voor.'¹⁴⁰ Het was dus bekend dat er een probleem was, maar niemand wist op welke schaal. Pas in 1988 werd er voor het eerst 'in Nederland aandacht geschonken aan de posities van met geweld geconfronteerde lesbiennes.'¹⁴¹ De eenjarige actie 'Amsterdam tegen homo-vijandig gedrag' richtte de aandacht op geweld dat gericht was tegen zowel mannen als vrouwen.

Er lijkt in de jaren '80 meer aandacht te komen voor seksueel geweld in het algemeen. Rond de tijd dat *Pottenknok!* verscheen, werden er meerdere boeken over (seksueel) geweld tegen vrouwen uitgebracht. Een greep uit de titels: *Seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes* of *geweld tegen vrouwen*. Helaas bleek dat de focus op man-vrouw relaties waar Paarse September begin jaren '70 tegen streed ook in de jaren '80 nog de overhand had. Geen van

¹³⁸ Betty Scholtz, 'Geweld dat je overkomt omdat je lesbisch bent', *Kortsluiting* 2 (maart 1991) 7.

¹³⁹ 'Doodslaan aanrander noodweer', *Het Parool* (23 maart 1983) 5.

¹⁴⁰ 'Conclusie forummiddag: 'Homoseksualiteit raakt opnieuw in taboesfeer'', *Nieuwsblad van het Noorden* (15 februari 1988) 7.

¹⁴¹ 'Amsterdamse politie homovriendelijk met acties en affiches', *Trouw* (18 mei 1988) 1.

deze boeken gaat namelijk in op vrouwen die relaties hebben met vrouwen en het geweld waar zij mee te maken krijgen. Er staat niks geschreven over anti-lesbisch geweld of over geweld binnen lesbische relaties. Als er weinig aandacht aan een probleem besteed wordt, betekent dat niet dat het probleem niet bestaat.

In het geval van anti-lesbisch geweld betekende dat dat er wel aandacht besteed werd aan (al dan niet seksueel) geweld tegen vrouwen en geweld tegen homoseksuelen, maar de intersectie van beide geweldsvormen nog relatief onzichtbaar bleef terwijl er wel slachtoffers vielen. Dit maakte kwetsbare slachtoffers van lesbische vrouwen. Want ook de lesbische vrouwen zelf herkenden lesbisch geweld niet altijd als zodanig. Het was nou eenmaal een onderdeel van hun leven en er werd geen aandacht aan besteed in de media, dus was het lastig te herkennen als structureel probleem.¹⁴² Eigenlijk was het negeren van het probleem door de media ook een vorm van geweld. Slachtoffers kunnen denken dat ze enige zijn, dat het hun eigen schuld was. Als mensen niet weten dat er anderen zijn die hetzelfde hebben meegemaakt, dan lijkt het inderdaad een geïsoleerd incident. Daarnaast is het verschil tussen de aandacht voor geweld tegen homomannen en tegen lesbische vrouwen ook een weergave van wat door de media interessanter werd geacht: homomannen lijken dit met afstand te winnen van de vrouwen. Wellicht is dit een uiting van het psychische rolbevestigende geweld als beschreven door Marcel Bullinga; door lesbisch geweld onzichtbaar te houden, blijven lesbische vrouwen ook onzichtbaar.

In de homobeweging was er ook niet altijd aandacht voor dit probleem. Jet Bussemaker merkte in 'Een jaar na Amersfoort' op: 'de verschillen tussen potten en flikkers hebben konsekventies voor de strategieën die je uit wilt stippelen.'¹⁴³ Dit is een logische conclusie: als het probleem andere vormen aanneemt, zijn er andere oplossingen nodig. Doordat het geweld tegen lesbische vrouwen vaak een dubbel karakter had, vroeg Henk Wildschut zich in *Homoseksualiteit & Agressie* af of het begrip pottenrammen wel een zinnig begrip was; vrouwen werden immers niet slechts om hun seksuele geaardheid slachtoffer.¹⁴⁴ Maar zoals Bussemaker opmerkte: 'In dit verband is het overigens even jammer als vanzelfsprekend dat er in het genoemde boekje nauwelijks bijdragen van potten te vinden zijn.'¹⁴⁵ Er staan twee bijdragen van vrouwen in de bundel. Dit weerspiegelt de

¹⁴² Marjan E. Vos, 'Geweld tegen lesbische vrouwen: nog steeds', *De Waarheid* (25 juni 1988) 13.

¹⁴³ Bussemaker, 'Een jaar na Amersfoort', 44.

¹⁴⁴ Henk Wildschut, 'Homoseksualiteit en agressie, mogelijk en wenselijk onderzoek', *Homoseksualiteit & Agressie* (Utrecht 1983) 51.

¹⁴⁵ Ibidem, 44.

onzichtbaarheid van het probleem; zelfs in de homobeweging was er nauwelijks aandacht voor het geweld waar vrouwen slachtoffer van werden.

Aids

1982 was een jaar van zware klappen voor de homobeweging. Naast de rampzalige Roze Zaterdag in Amersfoort, werd er in april 1982 de eerste aidsdiagnose gesteld in Amsterdam.¹⁴⁶ De patiënt was relatief jong, sportief en had kernegezond moeten zijn, toch ontwikkelde hij een zeldzame vorm van kanker: Kaposisarcroom. Hierdoor wisten de artsen dat de mysterieuze ziekte die in de Verenigde Staten al een jaar homoseksuele mannen trof ook in Nederland was aangekomen.¹⁴⁷ Deze vorm van kanker kwam vaker voor bij aidspatiënten, maar ten tijde van het eerste Nederlandse slachtoffer stond de medische wereld nog voor een groot raadsel. De GG&GD (nu GGD) had recent een onderzoek naar een nieuw Hepatitis B-vaccin uitgevoerd onder homoseksuele mannen. De onderzoekers gingen hiervoor naar de homosaua's en -badhuizen in plaats van dat ze de mannen naar de medische centra lieten komen.¹⁴⁸ Dit zorgde ervoor dat de relatie tussen de homogemeenschap en de GG&GD vrij goed was. Toen de eerste slachtoffers van de mysterieuze ziekte zich aandienden, kon de GG&GD dan ook terugvallen op het netwerk van contacten in de homowereld om de boodschap naar buiten te brengen.

In een tijd waarin de homobeweging van de net verworven vrijheden wilde genieten, viel een zogenoemde 'homo-ziekte' nogal rauw op het dak van velen. Historica Annet Mooij beschreef het als volgt: 'Nu het juk van de maatschappelijke onderdrukking zo goed als afgeworpen was, zat niemand nog op moralistische praatjes te wachten. Het was nu eindelijk tijd voor onbekommerd feest.'¹⁴⁹ De homogemeenschap vreesde voor het stigmatiseren van homoseksualiteit. De ziekte zou worden doorgegeven doordat mannen veel anonieme, vluchtige seksuele contacten hadden. Door homoseksuele mannen neer te zetten als seksueel promiscue en homoseks te linken aan een dodelijke ziekte, bestond het gevaar dat homoseksualiteit weer in de taboesfeer verdween. Dit was al te zien in de eerste naam die aan de ziekte werd gegeven: *gay related immunodeficiency disease*. Ook zouden homoseksuele mannen een gevaar voor de algehele bevolking kunnen vormen door het doneren van bloed.

¹⁴⁶ Huub Dijkstra, 'Missing in action: inclusion and exclusion in the first days of AIDS in the Netherlands', *Sociology of Health & Illness* Vol. 36 No. 8 (2014) 1158.

¹⁴⁷ 'Aids bereikt Nederland', *Andere Tijden* seizoen 3 (26 november 2002) 1:24.

¹⁴⁸ Dijkstra, 'Missing in action', 1160.

¹⁴⁹ Annet Mooij, *Geen Paniek! Aids in Nederland 1982 – 2004* (Amsterdam 2004) 5.

Van meet af aan was het voor zowel de homo-organisaties als de GG&GD duidelijk dat de omgang met deze nieuwe ziekte precair was.

De stigmatiserende werking van de naam ‘grid’ was al snel duidelijk, dus ging deze nieuwe ziekte de naam ‘aids’ dragen: *acquired immunodeficiency disease*. ‘Het was een ziekte die zich bewoon op het grensvlak van geneeskunde en de maatschappij. Iedereen kon er wel iets van zijn gading in vinden. Het ging over schuld en boete, seks en dood, schaamte, nieuwe geneesmiddelen, heroïek, enfin, wat je ook maar wilde’.¹⁵⁰ Het was ongekend, onbekend, bedreigend en taboe want het ging over seks. En niet zomaar seks; homoseks. Er was geen behandeling, dus een besmetting betekende vrijwel zeker een doodvonnis. De mensen vielen bij bosjes neer. De onderlinge solidariteit die aanwezig van Roze Zaterdag zo misten, werd nu afgedwongen door een catastrofale ziekte. Langzaamaan nam aids de publieke aandacht voor homoseksualiteit totaal over.

Dit is te zien in de media-aandacht die de ziekte kreeg. Op Delpher zijn er voor 1982 zo’n vijftien artikelen over de ‘homoziekte’, de naam aids bestond vanaf pas eind 1982. In 1983 zijn er al 204 artikelen over ‘aids’, maar de piek komt pas in 1987 met 1530 artikelen waarin het woord ‘aids’ voorkomt. Ondanks dat iedereen aids kon krijgen, bleven homoseksuele mannen toch oververtegenwoordigd in de slachtoffers. Het is tragisch dat juist een groep die zich net uit het verdomhoekje had gevochten werd getroffen door de ziekte. Volgens Jack van der Wel hield de media zich pas met homoseksualiteit bezig als het ‘psychische een sociale problematiek’ betreft.¹⁵¹ Dit gold dus voor zowel Amersfoort als de ‘geheimzinnige ‘homoziekte’.’¹⁵² Het staat buiten kijf dat de aidsepidemie een probleem was; in 2008 rapporteerde het CBS dat er sinds 1983 4300 mensen in Nederland aan aids zijn overleden.¹⁵³ Het onderwerp anti-homogeweld werd overschaduwed naarmate de schaal van de aidsepidemie duidelijk werd. Aids kreeg, logischerwijze, de prioriteit. Helaas had dit als gevolg dat de strijd tegen antihomoseksueel geweld op een lager pitje kwam te staan, en Amersfoort langzaamaan in de vergetelheid verdween. Wel werd het belang van herdenken en gedenken

¹⁵⁰ Nietsch, Hetty, *aids: vluchten kon niet meer* (VARA 2012) 33:35.

¹⁵¹ Van der Wel, *De berichtgeving in de dagbladen*, 2.

¹⁵² Ibidem, 2.

¹⁵³ ‘Ruim 4300 aidsdoden sinds 1983’, website *Centraal Bureau voor Statistiek*, 24 november 2008. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2008/48/ruim-4-300-aidsdoden-sinds-1983> (20 april 2021).

Conclusie

Amersfoort kan eigenlijk worden gezien als een breekpunt. Daarvoor hadden homoseksuele mannen en lesbische vrouwen ook al te maken met geweld, maar bleef dat een onderwerp waar binnen de gemeenschap weinig over werd gepraat, laat staan daarbuiten. Na Roze Zaterdag 1982 was het onderwerp zichtbaar en werd het ook besproken. Het was duidelijk geworden dat de publieke ruimte een onveilige plek was voor homoseksuele Nederlanders. De landelijke media rapporteerde over het geweld, ze analyseerde de relatie met de politie en bracht daarmee discriminatie naar de voorgrond. De zichtbaarheid van het probleem was essentieel; zonder die zichtbaarheid leek het alsof er geen probleem was. Helaas is hierin ook de ongelijke behandeling van geweld tegen mannen en vrouwen waarneembaar. De discriminatie en het geweld waar vrouwen slachtoffer van werden was anders dan waar mannen slachtoffer van werden. Mannen werden veelal slachtoffer van fysiek geweld doordat ze in elkaar geslagen werden. Vrouwen werden soms in elkaar geslagen, maar werden ook vaak slachtoffer van seksueel geweld.

Voor Roze Zaterdag 1982 was anti-homogeweld iets wat mensen wel overkwam, maar waar niet of nauwelijks over gepraat werd. Door Amersfoort was het duidelijk geworden dat antihomoseksueel geweld nog springlevend was, ondanks de emancipatiestrijd die gaande was. Officiële instanties gingen, soms door noodzaak gedwongen, soms vrijwillig, samenwerken met homobelangenorganisaties, en dan voornamelijk het COC, om dit geweld beter aan te kunnen pakken. Er werden initiatieven gestart om homogeweld te registreren en uit te bannen. Langzamerhand werd echter aids het grote thema waarover de kranten berichtten. Antihomoseksueel geweld kwam nog wel eens voorbij, maar de aids-epidemie werd een dringender probleem. Hiermee vervaagden de gebeurtenissen van Roze Zaterdag 1982 in het collectieve geheugen.

De erfenis van Amersfoort

‘Er is ook iets goeds gebeurd’, schreef Jos van Rooij, bestuurslid van het landelijk COC, na Roze Zaterdag 1982 in *Sek*.¹⁵⁴ Volgens hem zouden vele mensen in de homobeweging wakker zijn geschud door de gebeurtenissen in Amersfoort. Het was pijnlijk duidelijk geworden dat antihomoseksueel geweld nog aan de orde van de dag was. Maar niet alleen de homobeweging was wakker geschud; niemand kon nog ontkennen dat het met geweld tegen homo’s allemaal wel meeviel. Zoals beschreven in hoofdstuk twee begon ook de landelijke media meer aandacht te besteden aan het fenomeen. Sinds 1982 is er in Nederland meer veranderd dan slechts aandacht voor antihomoseksueel geweld. Inmiddels is er wettelijk vastgelegde bescherming, het huwelijk is opengesteld voor stellen van hetzelfde geslacht en adoptie is beter geregeld. Maar hoe zijn deze veranderingen eigenlijk tot stand gekomen? Wat was hierop de invloed van die ene dag in juni 1982? Om dit te analyseren heb ik een aantal aanwezigen van die dag gesproken.

Op het terras van feestcafé Koetje in Amersfoort sprak ik Margreet van Hensbergen, Gon Teunissen en Nico Scheerder. Zij waren alle drie aanwezig op die noodlottige dag in 1982. Margreet was net uit de kast en hoorde via haar werk als maatschappelijk werker over de Roze Zaterdag. Ze is later ook nog gemeenteraadslid geweest in Amersfoort. Gon was als vertegenwoordiger van Groep 7152 aanwezig met een kraam. Nico is een geboren Amersfoorter, maar woonde in 1982 al een tijd niet meer in de stad. Hij was met zijn partner aanwezig bij de demonstratie en na het feest in De Flint werd zijn partner in zijn maag gestompt. Momenteel wonen ze allemaal in Amersfoort en zijn ze actief als ambassadeurs van Roze 50+. Dit is een organisatie die de leefsituatie en het welzijn van ‘roze’ ouderen wil verbeteren. Margreet, Gon en Nico wisten me veel te vertellen over het Amersfoort van toen, maar ook over het Amersfoort van nu.

Daarnaast heb ik via Zoom Michiel Odijk gesproken. Michiel woonde niet in Amersfoort, maar was wel actief bij het COC Midden-Nederland en was vanuit die functie betrokken bij het organiseren van Roze Zaterdag 1982. Hij was medeverantwoordelijk voor de publiciteits en onderdeel van de ordedienst tijdens de demonstratie. Michiel was later ook betrokken bij RozeLinks, de lhbtj-werkgroep van GroenLinks.

Voormalig Hoofd Collectie van IHLIA *LGBT Heritage*, Jack van der Wel, sprak ik ook via Zoom. Hij zat destijds in de *Sek*-redactie waar de gebeurtenissen uitgebreid besproken werden. Als aanwezige van de demonstratie kon hij me zijn eigen ervaring vertellen, als *Sek*-

¹⁵⁴ Jos van Rooij, ‘Er is ook iets goeds gebeurd’, 9.

redacteur wist hij veel van de discussie die na Roze Zaterdag speelde en als lhbt-erfgoed expert kon hij me ook over de waarde van collectieve herinnering vertellen.

Mijn laatste interview was met Jos Houtveen, wederom via Zoom. Ook hij was aanwezig op Roze Zaterdag, zij het in een andere capaciteit. Hij was een jonge punker, nog niet uit de kast, die kwam kijken hoe een homodemonstratie eruitzag zonder zelf deel te nemen. Inmiddels is hij voorzitter van Stichting KeiRoze, een van de belangrijkste lokale belangenbehartigers van de lhbt-gemeenschap in Amersfoort. Tevens speelt hij in punkband Seein' Red, is hij schoolleider van een basisschool en heeft hij een eigen platenlabel. Als geboren en getogen Amersfoorter (of eigenlijk net daarbuiten) vertelde Jos me over Amersfoort als veranderende stad voor lhbt+'ers.

Verder heb ik contact gehad met beleidsregisseur Cathy Al Bazi van de Gemeente Amersfoort over hun lhbt-emanipatiebeleid. Zij verschaftte me documenten over het lhbt+-beleid vanaf 2008 en vertelde me hoe het beleid zich verder aan het ontwikkelen is. Aan de hand van deze gesprekken zal ik een beeld schetsen van hoe de Amersfoortse en de Nederlandse houding tegenover homoseksualiteit na 1982 veranderde.

Homoseksualiteit en overheid

Volgens Charles Tilly streven sociale bewegingen er niet naar zelf alle verandering in gang te zetten en doen ze een beroep op de machthebbers om de gewenste veranderingen door te voeren.¹⁵⁵ Dit is zichtbaar bij de homobeweging; tijdens Roze Zaterdag in 1982 werd er een beroep gedaan op de overheid om de beoogde aanpassingen in het onderwijs door te voeren en daarna om actie te ondernemen tegen antihomoseksueel geweld. De homobeweging, met het COC als spreekbuis, was al langer aan het lobbyen bij de Nederlandse regering. Een mentaliteitsverandering zou een veranderend cultureel en politiek klimaat tot gevolg hebben. Een veranderend politiek klimaat was essentieel om wettelijke bescherming vast te leggen. Een klimaat dat openstond voor verandering op het gebied van homobeleid kon alleen worden bereikt als politici ervan overtuigd waren dat er genoeg maatschappelijk draagvlak was voor dit beleid. Hier kwam het belang van een mentaliteitsverandering bij kijken. Zo zou een culturele omslag teweeggebracht kunnen worden. Als veel mensen positiever gaan denken over homoseksualiteit, dan zal de cultuur van de samenleving mee veranderen. Daardoor zal beleid dat positief staat tegenover homoseksualiteit breder gedragen worden, want: 'Challenging culture is as important a goal of social movements as changing laws and

¹⁵⁵ Tilly, 'Social Movements', 7.

politics, but politics and cultural goals are not mutually exclusive.’¹⁵⁶ Politiek en cultuur hangen samen en de homobeweging was zich hier bewust van. De homobeweging wist ook dat mentaliteitsveranderingen niet vanzelf ontstonden, die moesten soms een handje geholpen worden. Dat riep flink wat weerstand op.

Amersfoort bevestigde voor het landelijk COC-bestuur dat de overheid deel moest nemen aan het bestrijden van antihomoseksueel geweld: ‘We are citizens of this country, and the government has a role to play in fighting the violence.’¹⁵⁷ Michiel Odijk vertelde dat dankzij die noodlottige dag voor iedereen ‘ook het idee van, ach, iets marginaals, daar doen we toch niet zo moeilijk over, dat werd doorbroken.’¹⁵⁸ Daarom schreef het COC meteen na Amersfoort een open brief naar premier Van Agt om hem tot actie te manen. Ze eisten hun rechten als Nederlandse staatsburgers op. Als reactie op de gebeurtenissen in Amersfoort en de druk van het COC gaf Van Agt opdracht tot een onderzoek naar de oorzaken van homogeweld. Echter werd er geen beleid opgesteld met betrekking tot de rol van de overheid in de homo-emanicipatiestrijd.¹⁵⁹ Het zou nog een aantal jaar duren voordat dit werd geïntroduceerd met de nota ‘Overheidsbeleid en Homoseksualiteit’ van 1986. Sinds 1986 zijn er echter wel stappen gemaakt door de overheid. Want, zoals Michiel Odijk aangaf, ‘Naar aanleiding van de gebeurtenissen in Amersfoort is het gesprek tussen het kabinet en het COC op gang gekomen en dat was natuurlijk heel positief.’¹⁶⁰

Een veranderende stad

In 2010 vond Roze Zaterdag weer plaats in Amersfoort. Voor het eerst na die roemruchte dag in 1982 kleurde de Keistad weer roze. Roze zaterdag vindt elk jaar plaats op de laatste zaterdag van juni en in 2010 was dat toevallig 26 juni, dezelfde datum als in 1982. Daar hielden de vergelijkingen met 1982 wel op, want de sfeer was compleet anders. Volgens Marleen van Boxtel, vrijwilliger van de organisatie, waren halverwege de dag de grootste incidenten die hadden plaatsgevonden: de Vietnamese loempia-kraam die verkeerd stond en het COC en Stichting Pann het tegen elkaar opnamen met de geluidsinstallatie.¹⁶¹ Margreet van Hensbergen, die op dat moment gemeenteraadslid was, omschreef Roze Zaterdag 2010

¹⁵⁶ Mary Bernstein, ‘Identities and politics: Toward a historical understanding of the lesbian and gay movement’, *Social Science History* vol. 26 no. 3 (2002) 537.

¹⁵⁷ Robert J. Davidson, ‘Advocacy Beyond Identity: A Dutch Gay/Lesbian Organization’s Embrace of a Public Policy Strategy’, *Journal of Homosexuality* vol. 67 no. 1 (2020) 47.

¹⁵⁸ Gesprek met Michiel Odijk, 23 april 2021, 20:00 – 20:07.

¹⁵⁹ Davidson, ‘Advocacy Beyond Identity’, 47 – 48.

¹⁶⁰ Gesprek met Michiel Odijk, 20:21 – 20:43.

¹⁶¹ ‘Kamkrant.nl – Roze Zaterdag Amersfoort 2010’, 28 juni 2010, YouTube kanaal *kamkrant*. https://www.youtube.com/watch?v=WcmNBL2AmvU&ab_channel=kamkrant 0:45.

als ‘een hele fijne dag. Formidabel.’¹⁶² Maar was er bij de gemeente überhaupt aandacht voor die dag in 1982?

Amersfoort was een andere stad dan in 1982. In 2008 had de gemeente zich aangesloten bij het ‘Koplopersprogramma’: een initiatief van de Nederlandse overheid waarbij de aangesloten steden subsidie ontvangen van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap als ze zich actief inzetten voor de emancipatie en veiligheid van hun lhbt-inwoners. Inmiddels heten de aangesloten steden Regenboogsteden. De gemeente stond dus aanzienlijk positiever tegenover de komst van Roze Zaterdag dan in 1982.

Volgens Margreet van Hensbergen en Nico Scheerder ondernam de Gemeente Amersfoort direct na de gebeurtenissen van Roze Zaterdag geen actie. Er werd niet over gepraat. Margreet gaf aan dat er in die tijd een sfeer van ‘zand erover’ heerste.¹⁶³ Echter is er door de gemeente wel iets van actie ondernomen. Tot eind 1983 werd in de gemeenteraad geen woord vuilgemaakt aan de gebeurtenissen van 26 juni 1982, ondanks dat de homogroepen van de meeste politieke partijen al in juli 1982 een beroep deden op de gemeenteraad.¹⁶⁴ Pas in november 1983 werd de behoefte van een gemeentelijk homo-emancipatiebeleid gepresenteerd aan de gemeenteraad.¹⁶⁵ Alle fracties, behalve de SGP en het GPV, schaarden zich hierachter en in 1984 werd de nota ‘Homo-emancipatiebeleid in Amersfoort’ een feit.¹⁶⁶ De nota bestond onder andere uit de erkenning dat er een bewustwordingsproces moest plaatsvinden binnen de gemeente als politieke instelling zelf.

In 1996 werd de originele nota geëvalueerd en herzien om te zorgen dat deze actueel bleef.¹⁶⁷ Op een paar aanpassingen na bleef het gemeentelijk beleid vrijwel hetzelfde als in 1984 was besloten. De Werkgroep Homoseksualiteit AMersfoort (WHAM) verzocht in 2004 het gemeentebestuur om zich actiever in te zetten tegen homodiscriminatie, nadat hun pand weer eens was besmeurd: ‘Zowel spuug als een onduidelijke witte vloeibare substantie (milkshake?) zat op onze voorruit en voorgevel.’¹⁶⁸ Als reactie hierop werd de motie ‘afnemende tolerantie’ ingediend en aangenomen.¹⁶⁹ De gemeenteraad ging inventariseren hoe scholen met het onderwerp ‘homoseksualiteit’ omgingen en ze bijstaan in de voorlichting

¹⁶² Gesprek met Margreet van Hensbergen, Nico Scheerder en Gon Teunissen, 4 mei 2021, 10:58 – 11:01.

¹⁶³ Ibidem, 12:44 – 13:11.

¹⁶⁴ ‘Brief Overleg Politieke Homogroepen’ in ‘Nota homo-emancipatiebeleid in Amersfoort’, Archief Eemland, 0825, 1975 – 1990, 4357.

¹⁶⁵ ‘Verslag van de Raadsvergadering gehouden op 22 november 1983’, Archief Eemland, 0825 Gemeentebestuur Amersfoort, 1975 – 1990, 5432 1983 – Deel II, 3.

¹⁶⁶ ‘Besluit nr. 1984/297’ in ‘Nota homo-emancipatiebeleid in Amersfoort’, Archief Eemland, 0825, 1975 – 1990, 4357.

¹⁶⁷ ‘Nota D96/7165’, Archief Eemland, 0715, 4378.

¹⁶⁸ ‘Brief WHAM ‘afnemende homotolerantie’’, Archief Eemland, 0716 Gemeentebestuur 1997 – 2010, 10054.

¹⁶⁹ ‘Reactie van het college op de aangenomen motie ‘Afnemende tolerantie’’, Archief Eemland, 0716, 10054.

daarover. In 2008 werd het Koplopersprogramma gelanceerd en was Amersfoort een van de eerste gemeenten die zich daarbij aansloot.

Zodoende leefde het onderwerp homo-emancipatie wel (enigszins) binnen het gemeentebestuur. Helaas is het ook veelzeggend dat homoseksuelen inwoners van Amersfoort het idee hebben dat de gemeente niks uitvoerde op het gebied van homo-emancipatie. Bovendien blijkt dat er voor 2008 slecht zicht was op wat zich daadwerkelijk afspeelde in de stad met betrekking tot homoseksualiteit.¹⁷⁰ Het onderwerp homo-emancipatie was dus ergens van de prioriteitenlijst verdwenen, ondanks dat er gemeentelijk homo-emancipatiebeleid was ingevoerd. Daarnaast bleek keer op keer dat de homobeweging zelf het initiatief moest nemen om een actievere houding bij de gemeente te bewerkstelligen. Na Roze Zaterdag 1982 kwam de gemeente uiteindelijk pas in actie door een brief van het Overleg Politieke Homogroepen. Ook in 2004 nam WHAM het voortouw nadat hun voorgevel was besmeurd. Dus ondanks dat de gemeente meerdere keren een homo-emancipatiebeleid had opgesteld viel dit in de praktijk tegen. Volgens Margreet was de lhbt-gemeenschap niet alleen in dat idee. Zo zou voormalig burgemeester Van Vliet-Kuiper hebben gezegd dat de gemeente zich grof moest schamen omdat er niks was gebeurd na die catastrofale demonstratie. ‘Zodoende heeft het college ook echt geld beschikbaar gesteld’ voor het organiseren van Roze Zaterdag 2010.¹⁷¹ Jos Houtveen verwoordde het anders: ‘Wat we wilden, kon.’¹⁷² 1982 was nog niet vergeten want er was een flinke politiemacht ter been die dag. ‘Ik heb de optocht begeleid als vrijwilliger, ik heb nog nooit zoveel stillen gezien als toen.’¹⁷³

Deze verzoening met de lhbt-gemeenschap in Amersfoort misstond niet, aangezien voor veel aanwezigen van die beruchte Roze Zaterdag de pijn niet was verdwenen. Begin 2021 verscheen er van muzikanten Kees en Ingeborg het nummer ‘Amersfoort’. In dit lied bezingen zij hun ervaringen op Roze Zaterdag 1982. De tekst gaat in op de angst die ze voelden door het geweld waarmee ze geconfronteerd werden: ‘Wat waren we jong./ Wat waren we prachtig./ Wat waren we bang, in ’82./ Onze trots werd ruw verstoord, op die grimmige dag in Amersfoort.’¹⁷⁴ Dat er bijna veertig jaar na dato nog een nummer verschijnt, toont aan dat de herinnering aan Amersfoort nog niet is vervaagd. Jos Houtveen vertelde dat

¹⁷⁰ Gesprek met Cathy Al Bazi, 7 mei 2021.

¹⁷¹ Gesprek met Margreet van Hensbergen, Nico Scheerder en Gon Teunissen, 12:44.

¹⁷² Gesprek met Jos Houtveen, 28 mei 2021, 18:17 – 18:33.

¹⁷³ Ibidem, 18:44 – 18:53.

¹⁷⁴ Kees en Ingeborg, ‘Amersfoort’, 19 februari 2021, YouTubekanaal *Kees & Ingeborg*.

https://www.youtube.com/watch?v=I8OXvkC75wc&ab_channel=Kees%26Ingeborg (3 mei 2021) 1:23 – 1:43.

hij aanwezig van die dag kent die nog getraumatiseerd zijn omdat ze moesten rennen voor hun leven. ‘Die zijn voor het leven beschadigd.’¹⁷⁵

Tijdens de botenparade van *Pride* 2018 in Amsterdam kon de Amersfoortse lhbt+-beweging de demonstranten van 1982 eren. Het thema van dat jaar was namelijk *Heroes*. De Amersfoortse boot had geheel gepast het thema Roze Zaterdag 1982. Dit was, volgens Jos Houtveen, om te laten zien dat: ‘Wij dankzij de helden van ’82 in Amersfoort de dingen kunnen doen die we nu doen.’¹⁷⁶ Een aantal activisten die aanwezig waren bij de Roze Zaterdag voeren mee. ‘Het zijn letterlijk mensen die een soort schild hebben gevormd voor de hele lhbt+-gemeenschap en een hoop shit, letterlijk en figuurlijk, over zich heen hebben gekregen.’¹⁷⁷ Het belang van die Roze Zaterdag was door de Amersfoortse lhbt’ers niet vergeten.

Ook COC Midden-Nederland was zich ervan bewust dat Roze Zaterdag 1982 nog steeds een emotioneel beladen onderwerp was. Daarom werd in 2019 een initiatief gestart om een Regenboogmonument op het Onze Lieve Vrouwekerkhof te plaatsen ter nagedachtenis aan die dag. Toenmalig COC Midden-Nederland voorzitter Simon Timmerman was het initiatief begonnen omdat hij merkte dat de anti-homorellen nog steeds gevoelig lagen bij veel mensen. Binnen de gemeenschap was er behoefte aan zichtbare erkenning.¹⁷⁸ In 2015 was er al door het COC Midden-Nederland een regenboogtegel neergelegd op het Onze Lieve Vrouwekerkhof. Deze tegel was echter in het kader van de jubileumtentoonstelling voor het vijfenzestigjarig bestaan. Er was geen gedenkteken speciaal voor de gebeurtenissen van 1982. Vandaar dat het COC Midden-Nederland het voortouw nam en andere lhbt-belangenbehartigers vroeg om het te steunen.¹⁷⁹

Die behoefte aan een gedenkplaats die Simon Timmerman aanvoelde, leeft inderdaad. Gon Teunissen zei hierover: ‘We willen gewoon iets hebben. We willen herdenken wat er in ’82 is gebeurd en dat mag niet vergeten worden.’¹⁸⁰ Ook Jack van der Wel beaamt dat een Regenboogmonument een belangrijke plek kan vervullen: ‘Het kan geen kwaad dat er aandacht voor is en dat mensen ermee geconfronteerd worden.’¹⁸¹ Deze confrontatie is belangrijk want: ‘Mensen zijn zich er gewoon niet bewust wat er toen gebeurd is en wat voor

¹⁷⁵ Gesprek met Jos Houtveen, 17:41 – 17:52.

¹⁷⁶ Ibidem, 12:38 – 12:59.

¹⁷⁷ Ibidem, 13:04 – 13:17.

¹⁷⁸ Mailwisseling Simon Timmerman, 23 april 2021.

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ Gesprek met Margreet van Hensbergen, Nico Scheerder en Gon Teunissen, 23:20 – 23:33.

¹⁸¹ Gesprek met Jack van der Wel, 24 april 2021, 22:50 – 23:27.

impact dat gehad heeft.¹⁸² Er lijkt dus in Amersfoort een gebrek aan zowel kennis als erkenning te zijn. Daarom was het voor Stichting KeiRoze essentieel om als lokale belangenbehartiger betrokken te zijn bij de realisatie van het monument. Inmiddels ligt de verantwoordelijkheid volledig bij KeiRoze want: ‘We hadden wel zoiets van dit moet iets zijn wat door Amersfoorters gedragen of geïnitieerd moet zijn.’¹⁸³ De gemeente is op de hoogte van het initiatief en steunt het.

De realisatie van het Regenboogmonument sluit aan bij de speerpunten van de Amersfoortse Regenboogagenda, het huidige homo-emancipatiebeleid. Deze speerpunten zijn: sensitieve zorgverlening, het bevorderen van een veilig sportklimaat en het vergroten van de zichtbaarheid.¹⁸⁴ Een monument maakt de gebeurtenissen van 1982 zichtbaar voor de hele stad. Het laat ook zien dat de gemeente Amersfoort die gebeurtenissen en het antihomoseksuele karakter daarvan belangrijk genoeg vindt om te herdenken. Die erkenning vanuit de gemeente is belangrijk voor de gemeenschap; het laat zien dat de lokale overheid hen steunt. Dat de gemeente zich publiekelijk heeft aangesloten bij de Regenboogsteden is een belangrijke handreiking. De subsidie die de overheid hiervoor beschikbaar stelt krijgt de gemeente Amersfoort alleen als ze zich ook daadwerkelijk inzet voor lhbt’ers. De gemeente stelt het homo-emancipatiebeleid op in samenwerking met verschillende organisaties en personen, zoals lhbt-organisaties, de politie, raadsleden en hulpverleners.¹⁸⁵ De betrokken lhbt-organisaties vormen samen het Regenboogplatform.

Het speerpunt ‘sensitieve zorgverlening’ is duidelijk ingegeven door een specifieke organisatie, namelijk Roze 50+. Gon Teunissen en Margreet van Hensbergen en Nico Scheerder zijn allemaal bij Roze 50+ betrokken. Zij gaven aan dat Amersfoort helaas geen uitzondering op de regel is wat betreft de heterocultuur in verzorgingstehuizen. ‘Twee mannen op een kamer, dat kan in Amersfoort nog absoluut niet. Twee vrouwen wel, dat is leuk. Twee vriendinnen, weet je wel. Daar wordt geen seksualiteit aan verbonden.’¹⁸⁶ Gon voegde hieraan toe dat lesbische vrouwen nog onzichtbaarder zijn dan mannen.¹⁸⁷ Dit is interessant, want volgens Jos Houtveen bestaat de lhbt-gemeenschap in Amersfoort voor ‘negentig procent’ uit lesbische vrouwen.¹⁸⁸

¹⁸² Gesprek met Jack van der Wel, 16:15 – 17:01.

¹⁸³ Gesprek met Jos Houtveen, 31:13 – 31:26.

¹⁸⁴ ‘Regenboogagenda’, zonder datum, website *Gemeente Amersfoort*.
<https://www.amersfoort.nl/bericht/regenboogagenda-1.htm> (14 april 2021).

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ Gesprek met Margreet van Hensbergen, Nico Scheerder en Gon Teunissen, 24:02 – 24:29.

¹⁸⁷ Ibidem, 25:20 – 25:23.

¹⁸⁸ Gesprek met Jos Houtveen, 21:26.

Maar ook het personeel van de verzorgingstehuizen is onderdeel van dit probleem. Margreet vertelde over de lunch die ze, met behulp van de toenmalige burgemeester van Amersfoort, organiseerde voor de directieleden van de lokale verzorgingshuizen. De motivatie voor deze lunch was om meer zichtbaarheid te creëren voor roze ouderen. Helaas pakte dit anders uit: ‘Niemand wilde luisteren! Ze werden allemaal een beetje... Ze wilden daar niet naar luisteren.’¹⁸⁹ In de herziene versie van het gemeentelijk homo-emancipatiebeleid uit 1996 werd al aangegeven dat homoseksuele ouderen in verzorgingshuizen extra aandacht vergden.¹⁹⁰ Kennelijk is er toen weinig gedaan met die constatering want anno 2021 speelt dit probleem nog steeds.

De Keistad is niet meer dezelfde stad als in 1982. ‘Amersfoort heeft beslist stappen gedaan, echt wel... Maar we zijn er nog lang niet. Het is meer hink, stap, sprong. Twee vooruit en dan weer achteruit’, aldus Gon Teunissen.¹⁹¹ Jos Houtveen beaamde dat er nog werk aan de winkel is, maar hij zei ook: ‘Als je 2021 met 1982 vergelijkt, dan is er best veel veranderd hè.’¹⁹² Zolang er lhbt’ers zijn die het gemeentebestuur tot actie manen en de gemeente tot actie overgaat zal er verandering blijven komen. Het zou mooi zijn als de relatie tussen de lhbt-gemeenschap in Amersfoort en de gemeente fysiek beklonken werd in een Regenboogmonument op het Onze Lieve Vrouwekerkhof.

Een veranderend land

In 1986 kwam de nota ‘Overheidsbeleid en Homoseksualiteit’ ter sprake in de Tweede Kamer.¹⁹³ In navolging van deze nota presenteerde Minister van Welzijn, Volksgezondheid en cultuur (WVC) Elco Brinkman in 1988 de beleidsbrief ‘Overheidsbeleid en Homoseksualiteit’, waarin het homo-emancipatiebeleid van de regering uiteen werd gezet. Een aantal van de actiepunten waren: de totstandkoming van Wet Gelijke Behandeling, verplichte aandacht voor homoseksualiteit in het onderwijs, het anonimiseren van aangiften en meer ondersteuning van de overheid in de emancipatiestrijd. Ook erkende de overheid dat lesbische en biseksuele vrouwen een dubbele vorm van discriminatie ervaren. Daarnaast zouden aidsprojecten niet langer betaald hoeven worden uit hetzelfde potje als homo-emancipatie. Hiermee werden aids en homoseksualiteit van elkaar losgekoppeld. Al met al leek er schot in de zaak te zitten.

¹⁸⁹ Gesprek met Jos Houtveen, 17:03 – 18:08.

¹⁹⁰ ‘Bijlage evaluatie homo-emancipatiebeleid’, Archief Eemland, 0715, 4378, 10.

¹⁹¹ Gesprek met Margreet van Hensbergen, Nico Scheerder en Gon Teunissen, 23:38 – 23:51.

¹⁹² Gesprek met Jos Houtveen, 15:03 – 15:06.

¹⁹³ Elco Brinkman, ‘Overheidsbeleid en Homoseksualiteit’, beleidsbrief *Tweede Kamer* (28 juni 1988) 3.

Dat het COC van grote invloed is geweest in deze ontwikkelingen is duidelijk te lezen in de beleidsbrief. Er zou ‘vanuit het COC een enorme uitwaaiering’ hebben plaatsgevonden in de jaren zeventig.¹⁹⁴ Dat deze uitwaaiering zich soms juist afzette tegen het COC was blijkbaar niet relevant. Gelukkig geeft minister Brinkman verderop in de beleidsbrief aan dat de contacten met homo-organisaties geïntensiveerd zullen worden. Het gaat hier dus om verscheidene relevante organisaties, niet slechts het COC. Helaas staat er niet welke organisaties dit zijn. In die tijd van uitwaaiering ‘koos het COC voor integratie; niet als aanpassing, maar met het behoud van eigen identiteit op voet van gelijkwaardigheid meewerken aan een voor iedereen gelijkwaardige samenleving.’¹⁹⁵ Een gelijkwaardige samenleving is een mooi streven, maar dit is lastig af te dwingen als minderheid. Het gevaar loerde natuurlijk dat homoseksualiteit geaccepteerd zou worden als men zich wist aan te passen aan de heteronorm. Homoseksualiteit zonder de ‘schokkende’ kanten als de baan en ‘overdreven’ uiterlijk vertoon. Want zoals beschreven in hoofdstuk twee betekende bredere acceptatie van homoseksualiteit niet meteen acceptatie voor alle aspecten van de subcultuur. De politie beschermde bezoekers van de baan tot op zekere hoogte, maar de ontmoetingsplaatsen werden ook gewoon gesloten.

In 1994 werd de Algemene Wet Gelijke Behandeling aangenomen als wet waarin voor het eerst expliciete bescherming voor homoseksuele burgers opgenomen staat. Zoals beschreven in hoofdstuk twee was in 1983 discriminatie ‘op welke grond dan ook’ verboden onder het vernieuwde Artikel I van de grondwet.¹⁹⁶ Volgens Gert Hekma was de invoering van Wet Gelijke Behandeling dan ook voornamelijk symbolisch. Rechters hadden al vastgesteld dat werkgevers hun werknemers niet konden ontslaan vanwege hun homoseksualiteit. Daarnaast was ‘homodiscriminatie zelden zo duidelijk dat het tot een zaak kon komen.’¹⁹⁷ Echter is wettelijke bescherming, symbolisch of niet, een integraal onderdeel van de gelijke rechtspositie van de homoseksuele burgers van Nederland. Doordat homoseksualiteit expliciet genoemd werd, erkende de Nederlandse overheid dat deze groep mensen bestond en recht had op bescherming. Zoals beschreven in hoofdstuk twee is onzichtbaarheid een uiting van psychisch rolbevestigend geweld. Wet Gelijke Behandeling zorgde ervoor dat homoseksualiteit definitief niet meer onzichtbaar was voor de Nederlandse wet.

¹⁹⁴ Brinkman, ‘Overheidsbeleid en Homoseksualiteit’, 4.

¹⁹⁵ Ibidem, 5.

¹⁹⁶ ‘Artikel 1: Gelijke behandeling en discriminatieverbod’.

¹⁹⁷ Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 161.

In 2001 stelde Nederland als eerste land ter wereld het huwelijk open voor paren van hetzelfde geslacht. Het zogenoemde ‘homohuwelijk’ is uiteraard een belangrijk onderdeel van de gelijke behandeling van homoseksuelen burgers. Helaas wordt dit vaak gezien als het ijkpunt van emancipatie, terwijl het voor veel mensen binnen de homobeweging absoluut niet als een doel werd gezien. Voor schrijver Stephan Sanders was het huwelijk een burgerlijk instituut waar hij niks van moest weten.¹⁹⁸ Willemien Ruygrok, in de jaren tachtig en negentig actief bij het COC en de vrouwenbeweging, vond dat de overheid niet genoeg keek naar mensen als individu, maar alleen naar mensen als helft van een stel. Als men wilde trouwen konden ze beter gewoon en feest geven, maar het hoefde niet geregistreerd bij de staat. Sommige kerken zegden stellen van hetzelfde geslacht, dus staatsbemoediging was onnodig. Voor zowel Sanders als Ruygrok was het huwelijk *an sich* een inherent gebrekkig instituut en moesten homoseksuelen stellen dat helemaal niet willen.¹⁹⁹

Stephan Sanders is inmiddels getrouwd en heeft zijn eerdere standpunt duidelijk herzien. In *Trouw* schreef hij hierover: ‘Ook het feit dat ‘scheiden’ officieel moet gebeuren, en niet kan worden afgedaan met een kapotgegooide wijnfles op de deur en een nieuw slot, maakt zo’n huwelijk ‘echt’.’²⁰⁰ In Willemien Ruygrok’s visie op het huwelijk valt er weinig positiefs over te zeggen, maar buiten kijf staat dat het een belangrijke stap is voor de gelijke wettelijke positie van homoseksuelen relaties. Want ondanks dat het huwelijk voor sommigen dan misschien een burgerlijk instituut is, voor andere stellen is dat precies de burgerlijkheid waar ze behoefte aan hebben. Het huwelijk is een beginpunt in het erkennen van de gelijkheid van homoseksuelen relaties. Desalniettemin is het belangrijk om te onthouden dat trouwen niet het eindpunt van emancipatie is. Er zijn nog vele andere terreinen waar het vies tegenvalt met de inclusie.

Een onderzoek dat in 2006 is uitgevoerd in opdracht van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) poogde te ontdekken hoe het was gesteld met de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland en hoe de houding tegenover homoseksualiteit was veranderd. Daarvoor werd gebruik gemaakt van enquêtes die het SCP sinds 1975 met enige regelmaat had uitgevoerd. In deze enquêtes werden vragen gesteld over verschillende aspecten van homoseksualiteit om de houding van de Nederlandse bevolking te peilen.²⁰¹ Uit het

¹⁹⁸ ‘OVT 28 maart 2021’, 28 maart 2021, website *VPRO*.

<https://www.vpro.nl/programmas/ovt/luister/afleveringen/2021/28-03-2021.html> 16:35.

¹⁹⁹ Ibidem, 17:54 – 19:06.

²⁰⁰ Stephan Sanders, ‘20 jaar homohuwelijk: het homo-zijn was een roeping’, 20 maart 2021, website *Trouw*.
<https://www.trouw.nl/leven/20-jaar-homohuwelijk-het-homo-zijn-was-een-roeping~b3a326d7a/> (17 mei 2021).

²⁰¹ Saskia Keuzenkamp, e.a., *Gewoon Doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (Den Haag 2006) 13.

onderzoek, *Gewoon doen*, bleek dat er het percentage ondervraagden dat negatief stond tegenover algemene uitspraken over homoseksualiteit vanaf de jaren tachtig altijd rond de vijf procent schommelde.²⁰² Waar in 1975 een kwart van de ondervraagde Nederlanders nog vond dat homoseksuelen ‘eens flink moeten worden aangepakt’, was dit in 1992 nog maar zes procent.²⁰³ Er leek dus een bepaalde ondergrens bereikt. ‘Algemeen bestaat de indruk dat homoseksualiteit in onze samenleving goeddeels is geaccepteerd en de homo-emancipatie voltooid.’²⁰⁴

Echter toonde het onderzoek aan dat hoewel de meerderheid van de ondervraagden expliciet afkeurende uitspraken over homoseksualiteit verworpen, veel mensen toch moeite hadden met ‘de wijze waarop homoseksualiteit in de samenleving zichtbaar is.’²⁰⁵ Voorbeelden hiervan zijn weergave in de media of ‘doordat homo’s te veel aandacht vragen door hun homoseksualiteit te duidelijk te tonen.’²⁰⁶ Het werd niet duidelijk uit de gebruikte vragenlijst wat daarmee bedoeld werd. Maar aangezien bij een enquête in 2000 meer dan een derde van de ondervraagden aangaf het aanstootgevend te vinden als twee mannen of twee vrouwen in het openbaar kusten, kan de betekenis van die opmerking wel ingevuld worden. Jack van der Wel herinnerde zich bijvoorbeeld dat na de eerste zoen van twee mannen in *Goede Tijden, Slechte Tijden* ‘half Nederland over zijn nek ging’.²⁰⁷ Deze houding werd in meerdere van de interviews benoemd als schijntolerantie. In 2010 werd er door het SCP een vergelijkbaar onderzoek gepubliceerd met als titel *Steeds gewoner, nooit gewoon*. Deze veelzeggende titel is ook vandaag de dag nog bruikbaar.

Juist de openbaarheid en de zichtbaarheid van homoseksualiteit zijn essentieel om een gelijkwaardig leven te kunnen leiden. Een leven dat net zo zichtbaar is als een heteroseksueel leven. Hieronder vallen belangrijke overheidsbeslissingen als de openstelling van het huwelijk, maar ook de kleine dingen die het leven kleur geven zoals: een foto van je partner op de achtergrond van je telefoon, een homostel in een reclame of je collega die vraagt naar je partner. Gert Hekma vat het belang van zichtbaarheid van homoseksualiteit mooi samen:

‘De openbare kant van seksuele voorkeur heeft betrekking op het zoeken van partners die thuis zelden spontaan opduiken, op het gezamenlijke optreden van levensgezellen

²⁰² Keuzenkamp, *Gewoon doen*, 53 – 54.

²⁰³ Ibidem, 13.

²⁰⁴ Ibidem, 13.

²⁰⁵ Ibidem, 37 – 38.

²⁰⁶ Ibidem, 37 – 38.

²⁰⁷ Gesprek met Jack van der Wel, 28:29 – 28:54.

en sekspartners buitenshuis, op het aangaan van contractuele verbindingen zoals het huwelijk, op gemeenschappelijke belangen die homo's of hetero's kunnen hebben. Het gaat om homodemonstraties, regenboogvlaggen die als homosymbool aan winkels hangen, over seks in parken en homobossen, over de representatie van homoseksualiteit in media of onderwijs. (...) Publiekelijk zichtbare vormen van homoseksualiteit zijn essentiële bouwstenen van burgerschap en democratie. Onzichtbaarheid van homoseksualiteit is een democratisch tekort.'²⁰⁸

Het onderwijs is een voorbeeld van een terrein waar de zichtbaarheid van homoseksualiteit nog vergroot kan worden. Het thema van Roze Zaterdag in Amersfoort was uiteraard: 'hetero opgevoed, flikker/lesbisch durven zijn.' Dit thema was gericht op het heterokarakter van zowel de opvoeding als het onderwijs. De demonstranten geloofden dat via het onderwijs een mentaliteitsverandering teweeggebracht zou kunnen worden. Hier konden kinderen worden geconfronteerd met andere aspecten van de samenleving dan ze in hun sociale omgeving tegen zouden komen. Tijdens Roze Zaterdag 1982 werd er dan ook een beroep gedaan op de Nederlandse overheid om hier iets mee te doen. In de beleidsbrief 'Overheidsbeleid en Homoseksualiteit' van 1988 werd verplichte aandacht voor homoseksualiteit in het onderwijs benoemd. Het zou echter nog lang duren voordat dit ook daadwerkelijk wet werd, aangezien een aantal partijen om geloofsredenen dwars bleef liggen. Pas sinds 2012 zijn zowel basis- als middelbare scholen verplicht om iets aan voorlichting te doen op een respectvolle manier. Helaas bleek in 2020 dat dit vaak niet of nauwelijks gebeurt.²⁰⁹

Veelal wordt er op scholen binnen de context van seksuele voorlichting op een biologische manier over homoseksualiteit gepraat. Terwijl juist een vak als geschiedenis zich uitstekend leent als springplank voor een gesprek over de maatschappelijke positie van homoseksuele mensen en hoe die zich door de jaren heen heeft ontwikkeld. Daarnaast hebben docenten veelal ook gebrekkige kennis over het onderwerp of vinden ze het ongemakkelijk om over te praten.²¹⁰ Als we bijvoorbeeld binnen het historisch vakgebied kijken is de 'Canon van Nederland' in 2020 vernieuwd. Historicus David Bos schrijft hierover in een opiniestuk in *de Volkskrant*: 'Dat hij geen apart 'roze venster' heeft, lijkt me terecht – maar niet dat er

²⁰⁸ Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland* 163.

²⁰⁹ Maartje Geels, 'Rutgers: 1 op 3 basisscholen geeft geen les over homoseksualiteit', 4 september 2020, website NOS. <https://nos.nl/artikel/2346731-rutgers-1-op-3-basisscholen-geeft-geen-les-over-homoseksualiteit> (27 april 2021).

²¹⁰ Ibidem.

slechts vier keer ultrakort wordt gerept van (homo)seksualiteit.²¹¹ Deze vier keer zijn: de strijd om de verbreding van Artikel 1 van de grondwet, tot tweemaal toe de homovervolgingen onder het bewind van Nazi-Duitsland en Annie M.G. Schmidt's musical *Foxtrot*.²¹²

Jack van der Wel gaf in ons interview aan dat het lastig is om een onderwerp als homoseksualiteit in de canon te krijgen aangezien de meningen nogal verdeeld zijn over de beste manier om dit te bewerkstelligen.²¹³ Daarnaast gaf Jos Houtveen, schoolleider van een basisschool, aan dat het normaliseren van homoseksualiteit al kan beginnen met kinderboekjes. 'Voor mijn gevoel moet het zo zijn dat je straks op de basisschool leesboeken hebt waarin een gezin bestaat uit moeder – moeder of vader – vader of, weet ik veel, drie mensen. Zo is het namelijk ook gegaan met mensen met een andere etnische achtergrond.'²¹⁴ Er worden dus kansen gemist om het onderwerp bespreekbaar te maken. Tevens kan een vroege normalisering van homoseksualiteit ook zelfacceptatie vergemakkelijken voor homoseksuele jongeren.

Tegelijkertijd zijn er wel programma's op televisie over lhbtq-onderwerpen gericht op kinderen. Een voorbeeld hiervan noemde Margreet van Hensbergen tijdens ons interview: 'Heb je het programma *Gewoon Bloot* gezien? Dan vertellen jonge transgenders en non-binaire mensen aan kinderen wat dat is en gaan dan uit de kleren.'²¹⁵ Gon voegde hieraan toe dat de kinderen hele goede vragen stelden.²¹⁶ Een programma als dit geeft kinderen de kans om kennis te maken met het feit dat transgender mensen bestaan en dat genderdiversiteit eigenlijk helemaal niet zo 'anders' is. Ook series of films die met of over homoseksuele personen dragen bij aan het vergroten van de zichtbaarheid. Dit betekent niet dat de rol van scholen overgenomen moet worden door tv-programma's. De programma's zouden een aanvulling moeten zijn op het lesmateriaal.

Ondanks dat er sinds 1982 flinke stappen zijn gezet is homoseksualiteit nog niet genormaliseerd. Juist die activistische generatie lhbtq'ers die zo hebben gestreden voor de gewonnen vrijheden loopt er nu nog steeds tegenaan dat echte integratie nog niet bereikt is. Margreet van Hensbergen, Gon Teunissen en Nico Scheerder kaartten in ons interview aan

²¹¹ David Bos, 'De herziene canon is armzalig over 'roze geschiedenis'', 26 juni 2020, website *de Volkskrant*. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-de-herziene-canon-is-armzalig-over-roze-geschiedenis~b3c27473/> (17 mei 2021).

²¹² David Bos schrijft over de vervolgingen tijdens de Tweede Wereldoorlog dat historisch onderzoek heeft uitgewezen dat de positie van homoseksuelen voor of na de bezetting vrijwel hetzelfde was als tijdens.

²¹³ Gesprek met Jack van der Wel, 21:52 – 22:35.

²¹⁴ Gesprek met Jos Houtveen, 16:02 – 16:27.

²¹⁵ Gesprek met Margreet van Hensbergen, Nico Scheerder en Gon Teunissen, 1:00:07 – 1:00:48.

²¹⁶ Ibidem, 1:00:48 – 1:00:55.

dat homoseksuele ouderen nog tegen veel onbegrip aanlopen. Pesterijen in verzorgingstehuizen, gebrekkige kennis bij het personeel en mensen die zich gedwongen voelen terug de kast in te gaan komen veel voor. Doordat homoseksualiteit nog relatief kort iets is waar mensen mee de openbaarheid in treden, zijn er nog niet veel ‘roze’ ouderen geweest in de verzorgingshuizen. De bewoners van de verzorgingstehuizen zijn helaas veelal van een generatie waarbinnen homoseksualiteit taboe is geweest. Dit maakt het onderwerp niet gemakkelijk bespreekbaar.²¹⁷ Helaas is het gevolg van dit onbegrip dat sommige ‘roze’ ouderen zich, volgens Nico Scheerder, genoodzaakt zien om zelf huizen te organiseren omdat ze de heteronorm zat zijn.²¹⁸

Het thema seksualiteit onder ouderen lijkt überhaupt nogal onbegrepen, ook onder het zorgpersoneel. Gon beschreef een ervaring waarbij twee medewerkers van een verzorgingshuis tegen elkaar zeiden: ‘die mensen hebben toch geen seksuele gevoelens meer?’²¹⁹ Daar tegenover staat weer een anekdote van Margreet waarbij een bestuurder van een verzorgingshuis vertelde dat zij zich bewust was van de seksuele behoefte van sommige bewoners en dat het huis die behoefte ook aan bod probeerde te laten komen.²²⁰ Hoewel seksualiteit en homoseksualiteit natuurlijk met elkaar te maken hebben, is homoseksualiteit breder dan slechts seks tussen mensen van hetzelfde geslacht.

Seks is uiteraard wel een wezenlijk onderdeel van homoseksualiteit. Dit lijkt een aspect van homoseksualiteit te zijn waar mensen moeite mee hebben. Uit de onderzoeksresultaten in *Gewoon doen* bleek dat het percentage ondervraagden dat seks tussen mensen van hetzelfde geslacht afkeurde net wat hoger lag dan het percentage mensen dat homoseksualiteit onacceptabel vond; zo’n dertien procent tegenover ongeveer vijf procent.²²¹ Terwijl seks nou eenmaal een onderdeel van het leven is. Een essentieel onderdeel van integratie is dat delen van een cultuur die voor buitenstaanders wellicht op onbegrip stuiten, tóch kunnen bestaan. Dus ook het feit dat mensen seks hebben met mensen van hetzelfde geslacht moet gewoon kunnen. Wellicht komt hier die discrepantie van acht procent vandaan; mensen die seks tussen mensen van hetzelfde geslacht afkeurden maar vonden dat homoseksuele mensen toch het recht hadden hun leven in te richten zoals zij dat wilden. Jack van der Wel gaf aan dat de aids-crisis ervoor zorgde dat mensen gedwongen werden om te

²¹⁷ Roshnie Kolste, ‘Homoseksuele ouderen’, 31 oktober 2016, website *Zorg voor Beter*.

<https://www.zorgvoorbeter.nl/diversiteit-in-de-zorg/vormen/homoseksualiteit-zorg> (25 mei 2021).

²¹⁸ Gesprek met Margreet van Hensbergen, Nico Scheerder en Gon Teunissen, 26:20 – 26:49.

²¹⁹ Ibidem, 42:03 – 42:46.

²²⁰ Ibidem, 40:40 – 41:02.

²²¹ Saskia Keuzenkamp, e.a., *Gewoon Doen*, 224.

praten over seks tussen mannen.²²² Het vergrootte de zichtbaarheid van homoseksuele mannen en de zichtbaarheid van homoseksuele seks.

Daarnaast is er uiteraard openbare seks als cultureel aspect dat mensen tegen de borst stoot. Ondanks dat het binnen de homogemeenschap niche is, is het onderdeel van de gemeenschap. Veel gemeenten maken korte metten met de baan door te snoeien waardoor er geen beschutting meer is of gewoonweg door de weg af te sluiten en mensen weg te jagen. Ook in de Regenbooggemeenten gebeurt dit.²²³ Dit is een recentelijke ontwikkeling aangezien in de nota ‘Homo-emancipatiebeleid in Amersfoort’ van 1984 de baan nog expliciet beschermd werd. Een *factsheet* van Movisie uit 2006 en kritische Kamervragen in 2008 konden geen verandering in brengen in de sluiting van de baan.²²⁴ Tegenwoordig wordt de baan veelal ‘homo-ontmoetingsplaats’ genoemd. Deze ontmoetingsplaatsen zijn voor sommigen een integraal onderdeel van de uiting van hun seksualiteit of zelfs de enige mogelijke uiting. Vroeger werden ze om die reden juist ook beschermd. In de beleidsbrief ‘Homoseksualiteit en overheidsbeleid’ werd de baan nog uitgelicht; er zouden in een aantal steden homo-ontmoetingsplaatsen worden ingericht ‘waarop de politie gericht toezicht houdt.’²²⁵ Inmiddels varen gemeenten dikwijls een andere koers.

Volgens Gert Hekma heeft de weerstand tegen deze ontmoetingsplaatsen te maken met zowel de openbare ruimte die in Nederland onder druk staat en de ‘heteroseksuele zelfingenomenheid’.²²⁶ Nederland is een klein, dichtbevolkt land, dus de openbare ruimte is schaars en het gebruik hiervan is weloverwogen. In de besluitvorming over deze ruimte werden de belangen van homo’s vrijwel nooit meegenomen. Daarnaast is er volgens Hekma een verkeerd idee over de beschikbaarheid van de openbare ruimte. ‘In een democratische samenleving dient er publieke ruimte te zijn voor de verschillende groepen waaruit die samenleving bestaat, zowel mentaal als fysiek.’²²⁷ Automobilisten hebben autowegen, natuuristen hun stukken strand en er zijn sportvelden voor sporters. Waarom zouden mannen elkaar dan niet op aangewezen, beschutte plaatsen kunnen ontmoeten voor seks?²²⁸ Zo is er tegwoordig Platform Keelbos dat pleit voor het voortbestaan van de homo-

²²² Gesprek met Jack van der wel, 31:05 – 31:25.

²²³ Paul Rovers, ‘Aanleg Pad bij HOP Engelermeer had beter overlegd moeten worden’, 9 april 2020, website *de Gelderlander*. <https://www.gelderlander.nl/s-hertogenbosch/aanleg-pad-bij-hop-engelermeer-had-beter-overlegd-moeten-words~aa31adb2/> (23 mei 2021).

²²⁴ ‘3027: Vragen over ‘de homo-razzia in Tilburg’’, *Tweede Kamer der Staten-Generaal* (2008). Judith Schuyf en Rob Stroop, *Movisie factsheet: Homo-ontmoetingsplaatsen in de openbare ruimte* (december 2006).

²²⁵ Brinkman, ‘Homoseksualiteit en overheidsbeleid’, 13.

²²⁶ Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland*, 167.

²²⁷ *Ibidem*, 167.

²²⁸ *Ibidem*, 166 – 168.

ontmoetingsplaatsen die steeds meer in het gedring komen. Waar deze vroeger werden beschermd door de politie, worden ze tegenwoordig vaak gesloten. Een klein lichtpuntje: in maart 2021 heeft Platform Keelbos een rechtszaak gewonnen waarbij de rechtbank erkende dat het platform als belanghebbende aangemerkt had moeten worden tijdens besluitvorming over een de sluiting van een stuk bos dat als homo-ontmoetingsplaats diende.²²⁹

Doordat gemeenten de homo-ontmoetingsplaatsen sluiten, lijkt het alsof er wel ruimte is in het beleid voor bepaalde vormen van homoseksualiteit, maar niet voor de delen die men niet begrijpt of als bedreiging voor de openbare orde ziet. Evenals de baan is de openstelling van het huwelijk hier een goed voorbeeld van; trouwen werd door een deel van de homobeweging geambieerd, maar het stuitte ook op weerzin van een ander deel omdat het te hetero en te burgerlijk zou zijn. De beelden van die eerste huwelijken in 2001 zijn ontroerend, maar betekenen niet dat alle ongelijkheid is verdwenen. Het gelijktrekken van basisrechten voor homoseksuele burgers van Nederland is een begin, maar ook de overheid velt nog morele oordelen over de persoonlijke uiting van homoseksualiteit door bijvoorbeeld het sluiten van de baan. Helaas is de homo-emancipatie in Nederland nog niet voltooid. Zolang homoseksuele mensen nog niet op gelijke voet staan met heteroseksuele mensen wat betreft openbare uitingen van liefde, seksualiteit en identiteit, is de strijd nog niet gestreden.

Een veranderende beweging

Ten tijde van de eerste Roze Zaterdag in Amersfoort was er weinig aandacht voor genderdiversiteit, zowel binnen als buiten de homobeweging. Volgens Margreet, Gon en Nicoging het daar eigenlijk nooit over: ‘Het was niet bespreekbaar in die tijd hoor.’²³⁰ Michiel Odijk beaamde dit: ‘Het COC van toen hield zich daar niet mee bezig.’²³¹ Maar zoals Jack van der Wel benadrukte: ‘Ze waren er wel natuurlijk.’²³² Jos Houtveen stelde: ‘Niks menselijks is ons vreemd hè. We zijn tenslotte allemaal maar gewoon mensen met onze vooroordelen en stigma’s, waar ook wij last van hebben. We moeten niet pretenderen dat wij meer openminded zijn dan anderen.’²³³ Helaas gold dit ook voor de acceptatie en integratie van genderdiversiteit binnen de homobeweging.

²²⁹ Platform Keelbos, ‘Rechtbank Oost-Brabant’, zonder datum, website *Platform Keelbos*. <http://www.platform-keelbos.org/rechtbank-oost-brabant> (27 mei 2021).

²³⁰ Gesprek met Margreet van Hensbergen, Nico Scheerder en Gon Teunissen, 1:02:49.

²³¹ Gesprek met Michiel Odijk, 11:52 – 12:09.

²³² Gesprek met Jack van der Wel, 29:33 – 29:46.

²³³ Gesprek met Jos Houtveen, 38:52 – 29:04.

Een van de grote veranderingen binnen de homobeweging is natuurlijk dat de term homobeweging niet meer opgaat. Inmiddels is de beweging inclusiever: transgender mensen, intersekse personen, nonbinaire en asexuele mensen worden inmiddels onder dezelfde beweging geschaard en dit blijft zich uitbreiden. De ‘zelfontplooiing en nadruk op het individu’ die volgens J. Peters in de tweede helft van de jaren zeventig was begonnen, zijn inmiddels wijdverspreid en hebben ervoor gezorgd dat er tegenwoordig meer ruimte is voor mensen om hun leven te leiden zoals zij dat willen. Ook Amersfoort gaat mee in deze ontwikkeling: er heeft jarenlang een transvrouw in de gemeenteraad gezeten, transgenderorganisatie T-Nederland wordt ‘tussen alle macramé-clubjes’ voorgesteld aan nieuwe Amersfoorters en Transvisie is onderdeel van het Regenboogplatform.²³⁴ Iets wat ondenkbaar was in 1982.

Conclusie

Sinds de rellen van 26 juni 1982 hebben zowel de landelijke overheid als de gemeente Amersfoort beleid doorgevoerd dat erop gericht is de homo-emancipatie te bevorderen. De radartjes in de bureaucratische machine werken soms traag, maar ze werken. Er is officiële wettelijke bescherming voor homoseksuele burgers, er kan getrouwd en gescheiden worden en alle scholieren moeten op een positieve manier iets worden bijgebracht over homoseksualiteit. In Amersfoort wordt er actief overlegd met belangenbehartigers en er wordt met de gemeente gepraat over het plaatsen van een Regenboogmonument in het hartje van de stad.. Helaas is deze verandering traag tot stand gekomen. Gesteggel over de geloofsvrijheid van christelijke scholen rekte de onderhandelingen over Wet Gelijke Behandeling tot 1994. Amersfoort had sinds 1984 een gemeentelijk homo-emancipatiebeleid waar weinig mee gedaan werd. De overheden werden pas actief op het gebied van homo-emancipatie als ze daartoe gemaand werden door de gemeenschap zelf.

De homo-emancipatie en -integratie zijn pas voltooid op het moment dat alle burgers, lhbt of niet, hetzelfde worden behandeld in de samenleving. Hierbij is het verschil tussen integratie en emancipatie belangrijk. Integratie betekent: ‘het maken van of opnemen in een groter geheel.’²³⁵ Het zogenoemde ‘homohuwelijk’ is hier een mooi voorbeeld van: stellen van hetzelfde geslacht worden opgenomen in het grotere geheel van het huwelijk.

²³⁴ Gesprek met Jos Houtveen, 29:15 – 30:07.

²³⁵ ‘Betekenis ‘integratie’’, zonder datum, website van Dale. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/integratie#.YK0D3kgza8U> (16 mei 2021).

Emancipatie is het ‘verwerven van gelijke rechten door een groep die was achtergesteld.’²³⁶ Het houdt niet in dat de minderheid versmelt met de dominante groep: ‘De prijs van gelijkwaardigheid moet niet gelijkvormigheid zijn.’²³⁷ Een voltooide emancipatie en integratie betekent dat men naast elkaar kan bestaan, met respect voor de onderlinge verschillen en zonder waardeoordeel over die verschillen. Het betekent niet alleen dat stellen van hetzelfde geslacht nu ook welkom zijn in heterokroegen, het houdt in dat de homo- en de heterokroeg zich zonder problemen naast elkaar kunnen bevinden. Voor de lhbt-gemeenschap is dit niveau van integratie nog niet bereikt. Naast al het lhbt-beleid dat achter de schermen wordt ontwikkeld bij de nationale en lokale overheid, is het belangrijk dat ook homoseksuele inwoners zichzelf en hun geschiedenis gerepresenteerd zien in de publieke ruimte. Amersfoort kan hier een rol in spelen door bij te dragen aan de realisatie van een Regenboogmonument voor Roze Zaterdag 1982.

²³⁶ ‘Betekenis ‘emancipatie’’, zonder datum, website van Dale. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/emancipatie#.YKOQ8UgzZ-U> (16 mei 2021).

²³⁷ Coos Huijsen, ‘Niemand zit te wachten op aangepaste lhbt’ers’, *NRC Handelsblad* (31 maart 2021) 19.

Conclusie

Op het moment van schrijven is Roze Zaterdag 1982 bijna veertig jaar geleden. In die veertig jaar is Amersfoort veranderd in een stad waar homoseksualiteit welkom is. Nederland is een land geworden waarin antihomoseksuele sentimenten als de Nashville-verklaring uit 2019 door een groot deel van de bevolking worden afgekeurd. Homoseksuele burgers zijn zichtbaarder dan ooit tevoren. Van de huidige voorzitter van de Tweede Kamer Vera Bergkamp tot vijf mei spreker André van Duin, openlijk homoseksueel zijn lijkt geen struikelblok voor een carrière in de publieke sector. Kortom, er is veel veranderd sinds die Roze Zaterdag.

De homo-emancipatie was al een tijd op gang toen Roze Zaterdag 1982 in rellen uitbarstte. De idealistische jaren zestig hadden plaatsgemaakt voor de toenemende individualisering van de jaren zeventig. Die individualisering gaf momentum aan de beweging, want ook homoseksuele mensen begonnen het recht tot zelfontplooiing op te eisen. Dit uitte zich onder andere in publieke demonstraties en manifestaties. Ondanks de fragmentatie binnen de homobeweging verenigden de verschillende groepen zich toch voor publieke manifestaties als Roze Zaterdag. Amersfoort was een stad in ontwikkeling, maar de homo-emancipatie had zich daar nog niet zo ver voltrokken als in de hoofdstad. Dit had tot gevolg dat lokale jongeren zich heftig verzetten tegen de homodemonstranten, met verbaal en fysiek geweld. Veel aanwezigen voelden zich weerloos, kwetsbaar en bleven met een bittere nasmaak achter.

De rellen tijdens Roze Zaterdag brachten antihomoseksueel geweld aan het licht. De homobeweging weigerde zich te onderwerpen aan wat Marcel Bullinga beschreef als ‘psychisch rolbevestigende geweld’. De activisten eisten hun rechten als Nederlandse staatsburgers op. Hieronder viel het recht op overheidsbescherming. Hoewel de pers, de overheid en de politie eerst ontkenden dat antihomoseksueel geweld een structureel probleem was, ontstond er alsnog een besef dat de publieke ruimte niet voor iedereen even toegankelijk was. Potenrammerij was wel degelijk een probleem en de overheid had een rol te spelen in het bestrijden van dit geweld.

In de jaren tachtig verlegde de aidsepidemie prioriteiten van zowel de homobeweging als de overheid. Door de ziekte werden mensen gedwongen over seks tussen mannen te praten, maar het gevaar van stigmatisering lag altijd op de loer. Dit had de homobeweging nog een extra klap kunnen toebrengen. Inmiddels is de aidscrisis van de jaren tachtig en negentig voorbij. Ondanks dat aids niet verdwenen is, is een besmetting tegenwoordig geen

automatisch doodsvonnissen meer. Hoewel door de aids-epidemie de focus op antihomoseksueel geweld logischerwijs afnam, en Amersfoort hierdoor enigszins in de vergetelheid verdween, heeft het op een andere manier geleid tot een openbare manifestatie van homoseksualiteit. Tegelijkertijd bleef de homobeweging op verschillende vlakken doorvechten voor gelijke rechten en gelijke behandeling. Daardoor is homoseksualiteit vandaag de dag zichtbaarder dan ooit tevoren.

Het bewustwordingsproces dat na Amersfoort op gang kwam, is nog steeds bezig. De emancipatie is nog niet voltooid. De mensen die ik heb geïnterviewd, benadrukten allemaal dat hoewel de situatie vooruitgaat, de vooruitgang langzaam gaat en er constante waakzaamheid vereist is. Daarnaast blijven sommige problemen de kop opsteken, zij het in mindere mate. Ouderen in verzorgingshuizen stuiten door hun homoseksualiteit nog steeds op onbegrip en afkeuring. Antihomoseksueel geweld blijft helaas een volhardend probleem.²³⁸ Ook in de Nederlandse politiek zijn volksvertegenwoordigers aanwezig die uitgesproken negatieve meningen over homoseksualiteit verkondigen.²³⁹ Tegelijkertijd zijn er veel mensen die zich hard maken voor een betere samenleving voor lhbt'ers, meer dan ten tijde van Roze Zaterdag 1982. Zowel door de landelijke overheid als de Gemeente Amersfoort wordt speciale aandacht besteedt aan het onderwerp lhbt-acceptatie. Hierbij worden belangenbehartigers betrokken en in Amersfoort wordt ervoor gezorgd dat deze organisaties een podium krijgen om hun zichtbaarheid te vergroten. Dit in het kader van zichtbaarheid als beginpunt van acceptatie.

Helaas heeft een zichtbaardere homobeweging ook een keerzijde. Doordat homoseksualiteit inmiddels door veel mensen als iets 'normaals' gezien wordt, bestaat er ook een 'normale' manier om homoseksueel te zijn die aansluit bij de heteronorm. Het gevaar bestaat dat er geen ruimte meer is binnen de samenleving voor alle facetten van de homoseksuele subcultuur, zoals openbare seks. De overheid stelt zich op als zedenmeester door bijvoorbeeld homo-ontmoetingsplaatsen ontoegankelijk te maken. Hiermee worden er dus morele grenzen gesteld aan uitingen van de seksuele geaardheid van mensen. Er wordt een afweging gemaakt tussen 'acceptabel' homoseksueel gedrag (trouwen), en 'onacceptabel' homoseksueel gedrag (seks op de baan).

²³⁸ Gerben Kuitert, 'Jonge homo's in elkaar geslagen: 'waarom vraag ik me dan af'', 27 juni 2021, website *Algemeen Dagblad*. <https://www.ad.nl/hengelo/jonge-homos-in-elkaar-geslagen-waarom-vraag-ik-me-dan-af~a7df8fa5/> (22 augustus 2020).

²³⁹ Lisette van Vliet, 'SGP-Kiezers: 'Homoseksualiteit is als onkruid tussen de tegels'', 7 juli 2019, website *EenVandaag*. <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/sgp-kiezers-over-homoseksualiteit-het-is-als-onkruid-tussen-de-tegels/> (27 juni 2021).

De geschiedenis van de lhbt+-beweging heeft zich lang in het obscure afgespeeld. De toegenomen aandacht voor deze geschiedenis is mogelijk doordat homoseksualiteit zich niet meer in de taboesfeer bevindt. Dit alleen wijst al op een succesvolle strijd om de openbare ruimte. De homobeweging heeft zich uit de verdomhoek gevochten door het bestaansrecht op te eisen en is zo die taboesfeer ontstegen. Zij herdenkt nu publiekelijk haar veelbewogen verleden en eist publiekelijke erkenning voor dat verleden. Het is jammer dat er in het onderwijs, waar de demonstranten van 1982 zich zo hard voor maakten, vaak nog zo weinig aandacht wordt besteed aan homoseksualiteit en de geschiedenis van de homobeweging.

De emancipatie van homoseksualiteit in de openbaarheid wordt binnenkort expliciet uitgelicht in een tentoonstelling van het Stadsarchief Amsterdam. In de tentoonstelling ‘Amsterdam Regenboogstad – 25 jaar *Pride*’ wordt de zichtbaarheid van de lhbt+-gemeenschap benadrukt. De geschiedenis van de jaarlijks terugkerende viering van homoseksualiteit is ook een geschiedenis van een claim op de openbare ruimte. Evenals de tentoonstelling is deze scriptie een emancipatiegeschiedenis van de publieke ruimte, maar dan met Roze Zaterdag 1982 als startpunt. Zodoende bevordert deze tekst de emancipatie en zichtbaarheid van homoseksualiteit. Op deze manier werken we samen aan de totstandkoming van een lhbt+-canon van de Nederlandse geschiedenis. Evenals *De Roze Revolutie* geven deze werken een podium aan een gemarginaliseerde groep mensen die dit tot voor kort niet hadden.

In Amersfoort is nu behoefte aan permanente zichtbaarheid. De lokale lhbt+-gemeenschap is hard aan het lobbyen voor de realisatie van een Regenboogmonument zodat niemand vergeet wat zich op 26 juni 1982 afspeelde op het Onze Lieve Vrouwekerkhof. De aanwezigen hebben behoefte aan een plek om te herdenken. Daarnaast zou een monument een passende manier zijn om stil te staan bij de hard bevochten vrijheden. Bovendien is het een fysieke representatie van de plaats in de openbare ruimte die de homobeweging eigenhandig heeft opgeëist; er wordt met dit monument letterlijk een stukje publieke ruimte geclaimd.

In hoofdstuk een beschreef ik de negatieve houding van de Gemeente Amersfoort op de komst van Roze Zaterdag. Roze Front had hierop een simpele reactie: de demonstranten zouden ‘gewoon doorgaan’. Negatieve ervaringen met overheidsinstanties had de homobeweging wel meer. Als ze zich hadden laten tegenhouden door elke afwijzing, dan was er van die emancipatie nooit iets terecht gekomen. Gewoon doorgaan was de enige optie. Eigenlijk komen in die uitspraak de twee verhalen van Amersfoort weer samen. In 1982 is Roze Front inderdaad gewoon doorgegaan met de geplande demonstratie. Maar de uitspraak toont ook de weerbaarheid die zo tekenend is voor de beweging. Na elke tegenslag was het vallen, opstaan en gewoon doorgaan. De weerstand waarop Margreet van Hensbergen, Nico

Scheerder en Gon Teunissen stuiten in de verzorgingstehuizen, en hun strijdvaardigheid om deze aan te pakken, is daar een sprekend voorbeeld van. Doordat mensen gewoon doorgingen heeft de beweging zichzelf geëmancipeerd en zijn de huidige vrijheden verworven.

Waakzaamheid en strijdvaardigheid zijn geboden om ervoor te zorgen dat de publieke ruimte voor iedereen toegankelijk is en blijft. Voor de activisten van tegenwoordig betekent dat: gewoon doorgaan.

Bibliografie

Archiefstukken:

‘Besluit nr. 1984/297’ in ‘Nota homo-emancipatiebeleid in Amersfoort’, Archief Eemland, 0825 *Gemeentebestuur Amersfoort, 1975 - 1990*, 4357.

‘Bijlage evaluatie homo-emancipatiebeleid’, Archief Eemland, 0715 *Gemeentebestuur Amersfoort, 1990 - 1996*, 4378, 10.

‘Brief Overleg Politieke Homogroepen’ in ‘Nota homo-emancipatiebeleid in Amersfoort’, Archief Eemland, 0825 *Gemeentebestuur Amersfoort, 1975 – 1990*, 4357.

Brief WHAM ‘afnemende homotolerantie’’, Archief Eemland, 0716 *Gemeentebestuur 1997 – 2010*, 10054.

‘Nota D96/7165’, Archief Eemland, 0715 *Gemeentebestuur Amersfoort, 1990 - 1996*, 4378.

Nota homo-emancipatiebeleid in Amersfoort’, Archief Eemland, 0825 *Gemeentebestuur Amersfoort 1975 - 1990*, 1975 – 1990, 4357.

‘Notulen Roze Front 6 juni 1982’, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, archief Roze Front, doos 7, map 7, collectie IHLIA.

‘Reactie van het college op de aangenomen motie ‘Afnemende tolerantie’’, Archief Eemland, 0716 *Gemeentebestuur 1997 - 2010*, 10054.

Roze Front, *Programma Informatie Roze Week 19 – 26 juni 1982*, Archief Eemland, D3755.

‘Verslag van de Raadsvergadering gehouden op 22 november 1983’, Archief Eemland, 0825 *Gemeentebestuur Amersfoort, 1975 – 1990*, 5432 1983 – Deel II.

Villa Historica aflevering 1 (2006) Archief Eemland, DVD 5346.

Vries, Rob de, *Roze Zaterdag in Amersfoort, 26 juni 1982*, Archief Eemland, DVD 5343.

Interviews:

Gesprek met Cathy Al Bazi, 7 mei 2021.

Gesprek met Margreet van Hensbergen, Nico Scheerder en Gon Teunissen, 4 mei 2021.

Gesprek met Jos Houtveen, 28 mei 2021.

Gesprek met Michiel Odijk, 23 april 2021.

Gesprek met Jack van der Wel, 24 april 2021.

Mailwisseling met Simon Timmerman, 23 april 2021.

Kranten

‘Actie Limburgse politie tegen anti-homogeweld’, *Limburgsch Dagblad* (25 juni 1986) 15.

‘Amsterdamse politie homovriendelijk met acties en affiches’, *Trouw* (18 mei 1988) 1.

Ambtman, Gerrit den, ‘Het verborgen geweld tegen homo’s’, *Algemeen Dagblad* (22 oktober 1984) 2.

Besseling, Annemieke, ‘Flikkers pesten op de parkeerplaats’, *Het vrije-volk: democratisch-socialistisch dagblad* (7 augustus 1987) 5.

‘Bij verstek half jaar voor ‘potenrammer’’, *Algemeen Dagblad* (20 maart 1985) 8.

‘COC: onderzoek naar homofobie’, *De Waarheid* (1 juli 1982) 4.

‘Conclusie forummiddag: ‘Homoseksualiteit raakt opnieuw in taboesfeer’’, *Nieuwsblad van het Noorden* (15 februari 1988) 7.

Dekkers, Tim, 'Politie en COC vinden elkaar na moord op homoseksuelen', *Trouw* (28 maart 1986) 5.

'Demonstratie homo's tegen geweldpleging', *Het Parool* (2 juli 1982).

'Doodslaan aanrander noodweer', *Het Parool* (23 maart 1983) 5.

Hengelose politie en COC samen tegen anti-homogeweld', *De Waarheid* (25 juni 1986) 3.

'Homofielen bekogeld met eieren en vuurwerk', *Nieuwsblad van het Noorden* 29 juni 1982, 3.

'Homo-manifestatie eindigt met ongeregeldeheden', *De Volkskrant* (28 juni 1982) 2.

Huijsen, Coos 'Niemand zit te wachten op aangepaste lhbt'ers', *NRC Handelsblad* (31 maart 2021) 19.

Jensma, Folkert, 'Potenrammers', *NRC Handelsblad* (14 maart 1987) 3.

'Jongelui verstoren homo-bijeenkomst in Amersfoort', *Leeuwarder courant: hoofdblad van Leeuwarden*, (28 juni 1982) 4.

Journaille', *Het Parool* (06 maart 1985) 1.

'Massaal protest van homofielen in Amsterdam', *Nieuwsblad van het Noorden* (27 juni 1977) 3.

'Massale homodemonstratie ondanks hetero-terreur', *De Waarheid* (28 juni 1982) 1.

'Politie beschuldigd van weigeren aangiften potenrammen', *De Volkskrant* (19-06-1986) 15.

'Politie wil einde maken aan overlast homo's in Liesbos', *Algemeen Dagblad* (6 september 1986) 4.

Vos, Marjan E., 'Geweld tegen lesbische vrouwen: nog steeds', *De Waarheid* (25 juni 1988) 13.

Literatuur

'3027: Vragen over 'de homo-razzia in Tilburg'', *Tweede Kamer der Staten-Generaal* (2008).
Aandewiel, Jan, et al., *Politie en Homoseksualiteit* (Utrecht 1985).

'Aids bereikt Nederland', *Andere Tijden* seizoen 3 (26 november 2002).

Armstrong, Elizabeth A. en Suzanna M. Crage, 'Movements and Memory: The Making of the Stonewall Myth', *American Sociological Review* vol. 71 no. 5 (2006) 724 – 751.

'Artikel 1: Gelijke behandeling en discriminatieverbod', zonder datum, website *De Nederlandse Grondwet*.

https://www.denederlandsegrondwet.nl/id/vi7pkisz82r9/artikel_1_gelijke_behandeling_en
(30 maart 2021).

Barthes, Roland, *Mythologies* (Londen 2009).

Bergsma, Wiego, e.a., *Homoseksualiteit & Agressie* (Utrecht 1983).

- Hekma, Gert, en Stephan Sanders, 'Geweld en homosexualiteit', *Homoseksualiteit & Agressie* (Utrecht 1983) 39 – 41.
- Odijk, Michiel, 'Mutsenhaat', *Homoseksualiteit & Agressie* (Utrecht 1983) 16 – 19.
- 'Redactioneel', *Homoseksualiteit & Agressie* (Utrecht 1983) 7.
- Wildschut, Henk 'Mogelijk en wenselijk onderzoek', *Homoseksualiteit & Agressie* (Utrecht 1983) 42 - 53.

-

Berkel, Michiel, en Frits Visser, 'De potenrammers: 'als ik zo'n miet zie lopen, word ik helemaal woest'', *Haagse Post* (29 oktober 1977) 25 – 27.

Bernstein, Mary, 'Celebration and Suppression: The Strategic Uses of Identity by the Lesbian and Gay Movement', *American Journal of Sociology* vol. 103, no. 3 (November 1997) 531 – 565.

Bernstein, Mary, 'Identities and politics: Toward a historical understanding of the lesbian and gay movement', *Social Science History* vol. 26 no. 3 (2002) 531 – 581.

'Betekenis 'emancipatie'', zonder datum, website van Dale. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/emancipatie#.YK0Q8UgzZ-U> (16 mei 2021).

'Betekenis 'integratie'', zonder datum, website van Dale. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/integratie#.YK0D3kgza8U> (16 mei 2021).

'Bisschop Gijsen', *Andere Tijden* seizoen 8 aflevering 21 (20 september 2007).

Blussé, Julie, 'Alle vrouwen zijn lesbisch', podcast *Parel Radio* no. 127 (22 november 2019) 4:45.

Bos, 'De herziene canon is armzalig over 'roze geschiedenis'', 26 juni 2020, website *de Volkskrant*. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-de-herziene-canon-is-armzalig-over-roze-geschiedenis~b3c27473/> (17 mei 2021).

Boogaard, Henk van den, *Flikkers moeten we niet. Mannen als doelwit van antihomoseksueel geweld* (Amsterdam 1987).

Brinkman, L.C., 'Overheidsbeleid en Homoseksualiteit', beleidsbrief *Tweede Kamer* (28 juni 1988).

Bruseker, Marcel, e.a., 'Op Je Flikker Gehad!?!... Verslag 1984 – 1989', Jaarverslag *Stichting Op Je Flikker Gehad!?!* (Amsterdam 1989).

Bullinga, Marcel, 'Het is maar een flikker', *Mannen tegen Seksueel Geweld* jaargang 1 vol. 3 (september 1985) 6 – 8.

Bussemaker, Jet, 'Een jaar na Amersfoort', *Katijf* vol. 3 no. 15 (juni 1983) 42 – 45.

Claus, Sybilla, *Pottenknok! Alledaags geweld tegen lesbische vrouwen* (Amsterdam 1987).

Costera Meijer, Irene, *Het persoonlijke wordt politiek. Feministische bewustwording in Nederland 1965 – 1980* (Amsterdam 1996).

Coutinho, Roel, *Van pokken, syfilis en aids. Geschiedenis van de infectieziektebestrijding door de eeuwen heen* (Amsterdam 1989).

Crompvoets, Marcel, 'Vuile poot, ik hak je kop eraf!', *Verkeerde Krant* 30 (maart 1987) 16 – 19.

Cruikshank, Margaret, *The Gay and Lesbian Liberation Movement* (New York 1992).

Dallas, Michael, 'Geweld tegen flikkers: een poot waar het patriarchaat op staat', *Homojaarboek* (Amsterdam 1981) 209 – 232.

Davidson, Robert J., 'Advocacy Beyond Identity: A Dutch Gay/Lesbian Organization's Embrace of a Public Policy Strategy', *Journal of Homosexuality* vol. 67 no. 1, (2019) p. 35 – 57.

Davidson, Robert J., 'Cultural Corporatism and the COC. Gay and Lesbian Social Movement Advocacy in the Netherlands and Dutch Political Culture, 1986 – 1994', *Tijdschrift voor Genderstudies* vol. 18, no. 2, (2015) 153 – 172.

'De bisschop en het ontstaan van Roze Zaterdag', zonder datum, website *IHLIA*.
<https://www.ihlia.nl/portfolio-items/gijsen-flikker-op/> (17 november 2020).

'De eerste landelijke 'Pride-mars' in Amsterdam', zonder datum, website *IHLIA*.
<https://www.ihlia.nl/portfolio-items/demonstreer/> (17 november 2020).

'De naam van het beestje', zonder datum, website *Tijgertje*.
<https://www.tijgertje.nl/tijgertje/ons-verhaal/> (2 december 2020).

Dijstelbloem, Huub, 'Missing in action: inclusion and exclusion in the first days of AIDS in the Netherlands', *Sociology of Health & Illness* Vol. 36 No. 8 (2014) 1156 – 1170.

Dolle mina, *een rebelse meid is een parel in de klassenstrijd* (Amsterdam 1970).

Duyvendak, Jan Willem, *De verzuiling van de homobeweging* (Amsterdam 1994).

Fetner, Tina, 'Working Anita Bryant: The Impact of Christian Anti-Gay Activism on Lesbian and Gay Movement Claims', *Social Problems* vol. 48 no. 3 (2001) 411 – 428.

'Flikker Op!', *Andere Tijden* seizoen 18, aflevering 21 (27 mei 2017).

Gay & Lesbian Switchboard Nederland, *Amsterdam tegen Homovijandig Gedrag* (Amsterdam 1988) 5.

Geels, Maartje, 'Rutgers: 1 op 3 basisscholen geeft geen les over homoseksualiteit', 4 september 2020, website NOS. <https://nos.nl/artikel/2346731-rutgers-1-op-3-basisscholen-geeft-geen-les-over-homoseksualiteit> (27 april 2021).

'Gijzen, Flikker Op! Wandeling door de tentoonstelling in Centre Céramique', 18 maart 2015 YouTube kanaal *rtvmaastricht*.
https://www.youtube.com/watch?v=6lFhlytROmk&ab_channel=rtvmaastricht (16 november 2020).

Hageman, Mariëlle, 'De opkomst van aids: aids in de polder', website *Historisch Nieuwsblad* <https://www.historischnieuwsblad.nl/de-opkomst-van-aids/> (gepubliceerd: juni 2018) bezocht 2 november 2020.

Hekma, Gert, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004).

'Homo-emancipatie op radio en tv', 21 november 2016, website *Andere Tijden*.
<https://www.anderetijden.nl/artikel/415/Homo-emancipatie-op-radio-en-tv> (10 november 2020).

Huijsen, Coos, *Homo politicus: de eerste parlementariër ter wereld die uit de kast kwam* (Amsterdam 2016).

Jansen van Galen, John, *Het Ik-Tijdperk* (Utrecht 1980).

‘Kamkrant.nl – Roze Zaterdag Amersfoort 2010’, 28 juni 2010, YouTubekanaal *kamkrant*.
https://www.youtube.com/watch?v=WcmNbL2AmvU&ab_channel=kamkrant (13 april 2021).

Kees en Ingeborg, ‘Amersfoort’, 19 februari 2021, YouTubekanaal *Kees & Ingeborg*.
https://www.youtube.com/watch?v=I8QXvkC75wc&ab_channel=Kees%26Ingeborg (3 mei 2021).

Kelland, Lara, ‘Public History and Queer Memory’, *The Routledge History of Queer America* (New York 2018) 371 – 381.

Keuzekamp, Saskia, e.a., ‘Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland’, *Rapport Sociaal en Cultureel Planbureau* (Den Haag 2006).

Klein, Marian van der, en Saskia Wieringa, e.a., *Alles kon anders: Protestrepertoires in Nederland, 1965 – 2005* (Amsterdam 2006).

- Maaïke Meijer, ‘Paarse September: Een lesbische guerrilla, 1971 – 1974’, *Alles kon anders* (Amsterdam 2006) 127 – 143.

Koelemij, Paula, ‘Van Paarse September tot Lust en Gratie. Een lesbische guerilla in de bevrijding van de seksualiteit’, *Groniek* 15 (1982) 55 - 60.

Koenders, Pieter, ‘Angst voor Roze Front’, *Sek* 6 (1982) 8.

Kolste, Roshnie ‘Homoseksuele ouderen’, 31 oktober 2016, website *Zorg voor Beter*.
<https://www.zorgvoorbeter.nl/diversiteit-in-de-zorg/vormen/homoseksualiteit-zorg> (25 mei 2021).

Kortenbach, Gert, ‘Internationale homodag: we laten ons niet van de straat slaan’, *Bevrijding* vol 26 no 13 (1982) 23.

Kreulen, Edwin, 'Het is 50 jaar na het eerste homoprotest: 'Ik zie weer een overheid als zedenmeester'', 21 januari 2019, website *Trouw*. <https://www.trouw.nl/nieuws/het-is-50-jaar-na-het-eerste-homoprotest-ik-zie-weer-een-overheid-als-zedenmeester~b1e76370/> (13 november 2020).

Kuitert, Gerben, 'Jonge homo's in elkaar geslagen: 'waarom vraag ik me dan af'', 27 juni 2021, website *Algemeen Dagblad*. <https://www.ad.nl/hengelo/jonge-homos-in-elkaar-geslagen-waarom-vraag-ik-me-dan-af~a7df8fa5/> (22 augustus 2020).

Leydesdorff, Selma, *De mensen en de woorden* (Amsterdam 2004).

Lieshout, Maurice van, 'De slag om het Lieve Vrouwekerkhof', *Oud Utrecht* (juni 2010) 92 – 97.

Lieshout, Maurice van, 'Porno, prostitutie en homoseksuele ontucht. De Utrechtse zedenpolitie in Actie, 1946 – 1968', *Oud Utrecht* 3 (juni 2019) 77 – 85.

Meerendonk, Bas van de, Peer Scheepers, 'Denial of Equal Civil Rights for Lesbians and Gay Men in the Netherlands, 1980-1993', *Journal of Homosexuality* vol. 47 no. 2 (2004) 63-80.

Meulen, Tim ter, 'Integratie door confrontatie: studenten en het COC 1968 – 1971', *Groniek* jr. 16 no. 77 (1982).

Mooij, Annet, *Geen Paniek! Aids in Nederland 1982 – 2004* (Amsterdam 2004).

Nietsch, Hetty, *Aids; vluchten kon niet meer* (VARA 2012).

Nora, Pierre, 'Between Memory and History: Lex Lieux des Mémoire', *Representations* 26 (lente 1989) p. 7 – 24.

Oort, Diana van, *(On)zichtbaar. (Sexueel) geweld tegen lesbische en bisexuele vrouwen en meisjes* (Utrecht 1994).

Oosten, Karin van, *Sexueel geweld tegen lesbische vrouwen* (Den Haag 1986).

‘OVT 28 maart 2021’, 28 maart 2021, website *VPRO*.

<https://www.vpro.nl/programmas/ovt/luister/afleveringen/2021/28-03-2021.html>.

Peters, J., *Individualisering en secularisering in Nederland in de jaren tachtig. Sociologie als contemporaine geschiedschrijving* (Nijmegen 1993).

Planologisch en Demografisch Instituut, *Groeistad Amersfoort. Enkele aspecten* (Amsterdam 1985).

‘Regenboogagenda’, zonder datum, website *Gemeente Amersfoort*.

<https://www.amersfoort.nl/bericht/regenboogagenda-1.htm> (14 april 2021).

Righart, Hans, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).

Rovers, Paul, ‘Aanleg Pad bij HOP Engelermeer had beter overlegd moeten worden’, 9 april 2020, website *de Gelderlander*. <https://www.gelderlander.nl/s-hertogenbosch/aanleg-pad-bij-hop-engelermeer-had-beter-overlegd-moeten-worden~aa31adb2/> (23 mei 2021).

‘Ruim 4300 aidsdoden sinds 1983’, website *Centraal Bureau voor Statistiek*, 24 november 2008. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2008/48/ruim-4-300-aidsdoden-sinds-1983> (20 april 2021).

Sanders, Stephan, ‘20 jaar homohuwelijk: het homo-zijn was een roeping’, 20 maart 2021, website *Trouw*. <https://www.trouw.nl/leven/20-jaar-homohuwelijk-het-homo-zijn-was-een-roeping~b3a326d7a/> (17 mei 2021).

Scholtz, Betty, ‘Geweld dat je overkomt omdat je lesbisch bent’, *Kortsluiting* 2 (maart 1991) 7.

Schuyf, Judith, en Rob Stroop, *Movisie factsheet: Homo-ontmoetingsplaatsen in de openbare ruimte* (december 2006).

Sek 7 (juli 1982).

- Bedijn, Willem en Lode Wigersma, ‘Amersfoort 2’, *Sek 7* (1982) 2.
- Bekius, Allard, ‘Amersfoort 5’, *Sek 7* (juli 1982) 10.
- CPN-flikkeroverleg, ‘Amersfoort 4’, *Sek 7* (1982) 10.
- Duyvendijk, Leo van, ‘In elkaar geslagen’, *Sek 7* (1982) 7 -8.
- Hut, Lucas van der, ‘Amersfoorts beleg. Eieren, keien, maden en uien’, *Sek 7* (juli 1982) 4 - 7.
- KvS, ‘Eigen Schuld’, *Sek 7* (juli 1982) 9 – 10.
- Pudor, Dr. Heinrich ‘Paal & perk’, *Sek 7* (1982) 8.
- Rooij, Jos van, ‘Er is ook iets goeds gebeurd’, *Sek 7* (1982) 9.
- Slegers, Jan ‘Amersfoort 3’, *Sek 7* (1982) 2.
-

Sek 8 (augustus 1982).

- Eijk, Jan van der, ‘Pisnijdig’, *Sek 8* (1982) 6.
- Goeman, Henk, ‘Tactische tips’, *Sek 8* (1982) 7.
- Lieshout, Maurice van, ‘Harde botsing tussen twee culturen’, *Sek 8* (1982) 4.

Shield, Andrew D. J., ‘The Legacies of the Stonewall Riots in Denmark and the Netherlands’, *History Workshop Journal* 89 (18 januari 2020) 193 – 206.

Tielman, Rob, *Homoseksualiteit in Nederland. Studie van een emancipatiebeweging* (Amsterdam 1982).

Tilly, Charles, ‘Social Movements as Historically Specific Clusters of Political Performances’, *Berkeley Journal of Sociology* vol. 38 (1993-1994) 1 – 30.

Turpijn, Jouke, *80's dilemma. Nederland in de jaren tachtig* (Amsterdam 2011).

Tweede Kamer, *Overheidsbeleid en Homoseksualiteit 19504 nr. 11* (28 juni 1988).

Veen, P.A.F. van, en Nicoline van der Sijs, *Etymologisch Woordenboek van Dale* (Utrecht 1989) 699.

Vliet, Lisette van, 'SGP-Kiezers: 'Homoseksualiteit is als onkruid tussen de tegels'', 7 juli 2019, website *EenVandaag*. <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/sgp-kiezers-over-homoseksualiteit-het-is-als-onkruid-tussen-de-tegels/> (27 juni 2021).

Vuijsje, Herman, *Correct. Weldenkend Nederland sinds de jaren zestig* (Amsterdam 2008).

Wel, Jack van der, *De berichtgeving in de dagbladen over de homo-demonstratie van 26 juni 1982 in Amersfoort* (Amsterdam 1982).

'Werkloosheid jongeren loopt op', website *Centraal Bureau voor de Statistiek*, 20 september 2012 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2012/38/werkloosheid-jongeren-loopt-op> (1 december 2020).

Met dank aan:

Archief Eemland

Merel de Beer

Jan Brunsting

Marloes Brunsting

Gemeente Amersfoort, met name Cathy Al Bazi

Margreet van Hensbergen

Jos Houtveen

IHLIA LGBT Heritage, met name Danny Halim en Thea Sibbel

Silke Nijhuis

Michiel Odijk

Karien de Ridder

Nico Scheerder

Gon Teunissen

Simon Timmerman

Jouke Turpijn

Jack van der Wel